

HOCA AHMED YESEVÎ İLE ŞEYH AHMED-İ HÂNÎ'NİN DİVÂN-I HİKMET ve MEM U ZİN ESERLERİNDEKİ İTİKADÎ ESASLARIN MUKAYESESİ*

Mehmet Salih GECİT**

Özet

Hoca Ahmed Yesevî Türk dünyasının manevî hayatında büyük etkisi bulunan, Yesevîye adlı tarikatın kurucusu ve ilham kaynağı olarak kabul edilen ve Anadolu'da yayılmış Nakşibendiyye, Kübreviye ve Ciştiyye gibi diğer bazı tarikatları önemli ölçüde etkileyen büyük bir mutasavvıf ve mürşid-i kâmilidir. Ahmed-i Hânî de aynı şekilde Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak ve civar ülkelerde manevîyat dünyasının piri olarak kabul edilen, medreselerde üç yüz yıldan beri eserleri ders kitabı olarak okutulan, bölgedeki Nakşibendiyye ve Kadiriyye gibi bazı tarikatları etkileyen, tasavvuf ve irfan konusunda ileri düzeyde şiirler yazan büyük bir mutasavvıf ve mürşid-i kâmilidir. Biz de onların kullandıkları aynı gönül dilinden hareketle ikisinin bize miras olarak bıraktıkları eserlerindeki mesajlara dikkat çekmek amacıyla bu makalemizde Ahmed Yesevî'nin "*Divân-ı Hikmet*" adlı manzum eseri ile Ahmed-i Hânî'nin "*Mem ü Zin*" adlı ilahi aşk temalı manzum eserinde geçen itikadî esasları mukayeseli bir şekilde ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Şeyh Ahmed-i Hânî, din, İslâm, inanç, tasavvuf.

The Religious Ideas Of Khoja Ahmad Yasawi And Ehmedê Xânî, Departing From Their Written Works (Diwan Hikmet And Mem u Zin)

Abstract

Khoja Ahmad Yasawi was a Turkish poet and Sufi (Muslim mystic), an early mystic who exerted a powerful influence on the development of mystical orders throughout the Turkic-speaking world. Yasawi is currently the earliest known Turkic poet who composed poetry in a Turkic dialect. Ahmad Yasawi was a pioneer of popular mysticism, founded the first Turkic tariqah (order), the Yasawiy-ya (Yesevîye), which very quickly spread over the Turkic-speaking areas. Ehmedê Xânî is a great Islamic scholar and philosopher and a fountain of

* Bu makale Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi tarafından 24-25 Eylül 2013 tarihlerinde düzenlenen "Kavimler Göçünden Günümüze Orta Asya-Kafkasya-Anadolu" konulu sempozyumda sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, mehmet-salih-gecit@hotmail.com

knowledge in science, art and love. He was guided in his philosophical work by Hippocrates, Plato and Aristotle. In addition to these names, the influence of Farabi, İbn Haldun, Muhyeddin-i Arabi, Sheikh Shehabeddin-i Suhreverdi, and Gazali are easily detected in his work. His identity as a person and a thinker owes its essence to the nourishment he received from several mystic (sufi) currents namely Ishrakıyya, Meshaiyya (Peripateticism), Mu'taziliyya, and Ashe'ariyya. Both of these thinkers are important personalities of Islamic thought. Therefore, in this paper we compared religious ideas of Ehmedê Xâni and Khoja Ahmad Yasawi, departing from their written works.

Key Words: Khoja Ahmad Yasawi, Ehmedê Xâni, religion, faith, Islam, mysticism.

Giriş

Hoca Ahmed Yesevî Türk dünyasının manevî hayatında büyük etkisi bulunan, Yesevîye adlı tarikatın kurucusu ve ilham kaynağı olarak kabul edilen ve Anadolu'da yayılmış Nakşibendiyye, Kübreviye ve Ciştiyye gibi diğer bazı tarikatları önemli ölçüde etkileyen takva ve zühd sahibi, batınî ve zahirî ilimlerin pîri, Şeriat ve tarikat konusunda yüce mertebeleri kat'eden büyük bir mutasavvıf ve mürşid-i kâmilidir.¹ Bu nedenle kutbu'l-aktab, gavsul-vâsilîn, sultanu'l-arifin, server-i meşâyih, sultanu'l-evliyâ ve burhânu'l-etkiyâ gibi lakaplarla anılmıştır.² Ahmed-i Hânî de aynı şekilde Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak ve civar ülkelerde manevîyat dünyasının piri olarak kabul edilen, medreselerde üç yüz yıldan beri eserleri ders kitabı olarak okutulan, bölgedeki Nakşibendiyye ve Kadiriyye gibi bazı tarikatları etkileyen, tasavvuf ve irfan konusunda ileri düzeyde şiirler yazan büyük bir mutasavvıf ve mürşid-i kâmilidir.³ Her ikisi de farklı mekânlarda doğup yetişmelerine, farklı dillerde şiirlerini inşad etmelerine ve farklı zamanlarda yaşamalarına rağmen ortak bir gönül dili kullanmışlardır. Biz de onların kullandıkları aynı gönül dilinden hareketle ikisinin bize miras olarak bıraktıkları eserlerindeki mesajlara dikkat çekmek amacıyla bu çalışmamızda Ahmed Yesevî'nin "*Divân-ı Hikmet*" adlı manzum eseri ile Ahmed-i Hânî'nin "*Mem û Zîn*" adlı ilahi aşk temalı manzum eserlerinde geçen itikadî esasları mukayeseli bir şekilde ele alaca-

¹ Yesevî, Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Sn. Petersburg Tipo-Litografiya Imperatorskogo Universiteta (Çarlık Üniversitesi Yayınları), Kazan, 1904, s. 2-10; el-Lâyûrî, Gulam Muhammed b. Müftî Rahîmullâh Kureyşî el-Esedî, *Hazînetu'l-Asfiyâ*, 1/531-532, (Yesevî, Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Kazan, 1904'den naklen), s. 2; Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1993, s. 108; Bice, Hayati, "*Takdim*", *Divân-ı Hikmet*, TDV Yay., Ankara, 2010, s. 9.

² el-Lâyûrî, a.g.e., s. 2; Zernûkî, Süfi Muhammed Dânişmend, *Mir'âtu'l-Kulûb (Nasayih-i Ahmed Yesevî Risalesi)*, (?) Kütüphanesi, El Yazması Nüshası, Kayıt No: 1622-38.

³ Yıldırım, Kadri, *Ehmede Hânî'nin Fikir Dünyası*, Akyad Yay., 2011, s. 21-24.

ğız. Böylece makalemizde mekânsal ve zamansal açıdan birbirinden uzak, ancak manevî atmosfer ve ruhânî mekan açısından birbirine yakın iki mutasavvıfın farklı iki mekanda yaşamasına ve farklı iki beşeri dil kullanmasına rağmen inanç konusunda aynı gönül dilini kullandığı gerçeği vurgulanacak, bu iki önemli ve değerli alim/arifin manevîyat dünyasındaki gönül birlikteliği inanç esasları bağlamında irdelenecektir.

1. Hoca Ahmed-î Yesevî, Şahsiyeti, İlmî ve Fikrî Hayatı:

Pîr-i Türkistân, Hâce-i Türkistân, Sultânü'l-Evliyâ gibi unvanlarla anılan Ahmed-i Yesevî'nin tarihî şahsiyetine ait bilgiler tarihî ve kitabî vesikalardan ziyade şifahî kültüre ve menkıbevî rivayetlere dayanmaktadır.⁴ Bu nedenle hayat hikâyesi konusunda birkaç husus dışında kesin bilimsel verilere sahip malumat bulunduğu söylene-
mez.⁵ Yesevî hakkında kaynak olarak kabul edilen en önemli eserler, Sultan Ahmed b. Mevlana Manmud b. Sultan el-Hac Şah el-Kureşî el-Hazini (v. 1002/1593)'ye ait "*Cevahiru'l-Ebrar*" adlı eser ile Hüseyin b. Ali Sığnaki (v.711/1311)'ye ait olan "*Menakıb-ı Ahmed-i Yesevî*"dir.⁶ Mustafa Aşkar bu konuda şöyle der: "Hoca Ahmed Yesevî (v. 562/1167) hakkında şimdiye kadar tek kaynak özelliği taşıyan ve ilim dünyasına ilk defa Fuad Köprülü tarafından tanı-
tılan bu eserin tek orijinal nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde-
dir."⁷ Bu nedenle eldeki temel bibliyografya kaynaklarında Ahmed Yesevî ile ilgili kıt bilgiler yer almaktadır.

Eldeki verilere ve rivâyetlere göre Batı Türkistan'da bugünkü Kazakistan Cumhuriyetinin güneyindeki Çimkent şehri yakınlarında 7 km mesafede bulunan Sayram Kasabasında dünyaya gelen⁸ Hoca Ahmed'in doğum tarihi kesin değildir.⁹ Bununla birlikte Divân-ı Hikmet'i Osmanlıcaya tercüme eden el-Hacc Hasan Şükrî, Yesevî'nin 440 tarihinde doğduğunu söylemektedir.¹⁰ Kendisi hakkın-

⁴ Köprülü, a.g.e., s. 27; Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevî", TDVİA, İstanbul, 1989, 2/159.

⁵ İslam büyüklerini ve eserlerini tanıtan en meşhur bibliyografya kaynaklarından Kamusu'l-Âlam, Keşfu'z-Zunun, Ebcedu'l-Ulum, Şakaik-i Nu'maniyye gibi eserlerde Ahmed-i Yesevî ile ilgili yeterli bilgi bulunmayışı bu hususu desteklemektedir.

⁶ Aşkar, a.g.e., s. 164, 167. Bkz. Tosun, Necdet, "Ahmed Yesevî'nin Menakıbı", İLAM-Araştırmalar Dergisi, c.III, s., Ocak-Haziran 1998, ss.73-81.

⁷ Aşkar, a.g.e., s. 165.

⁸ Köprülü, a.g.e., s.61.

⁹ Bice, "Takdim", Divân-ı Hikmet, s. 9.

¹⁰ Şevkî, el-Hâcc Hasan, *Terceme-i Divân-ı Ahmed Yesevî*, Hürriyet Matbaası, İstanbul, 1327, 1/2.

daki bilgiler daha çok Divân-ı Hikmet adlı eserinin sarih ifadelerine ve işaretlerine dayandırılmaktadır. Buna göre yedi yaşında (menkıbeye göre sahabenin ileri gelenlerinden sayılan)¹¹ Arslan Baba'ya,¹² yirmi yedi yaşında Şeyh Yusuf-i Hemedânî (504/1110)'ye intisap etmiştir.¹³ Hilâfet hilkatini de Yusuf-i Hemedânî'den almıştır.¹⁴ Bir kısım araştırmacıların ifade ettiğine göre muhtemelen milâdî 1085-1093-1095 yıllarında doğup 1166-1167 yılları arasında vefat etmiştir.¹⁵ Babası Sayram kasabasında yerleşmiş ünlü bir âlim olan Şeyh İbrahim, annesi ise Ayşe (Kara Saç) Ana olarak bilinmektedir.¹⁶ 1904'de Kazan'da bastırılmış Divân-ı Hikmet'in kapağında adı Ahmed b. İbrahim b. Mahmud b. İftihâr şeklinde zikredilmektedir.¹⁷ Kaynaklarda Şeyh İbrahim'in, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed el-Hanefiye'nin neslinden geldiği belirtilmektedir.¹⁸ Nitekim kendisi de 80. Hikmet'te "Şükür Allah, Mustafa'ya eyledi evlâd"¹⁹ diyerek neslinin o pâk şecereye dayandığını bildirmektedir. Aynı bilgiyi Yesevî'nin kardeşi Mevlânâ Örunğ Koylakî de 1146 yılında yazdığı Neseb Nâme adlı eserde vermektedir.²⁰ Önce annesini, sonra da babasını kaybeden yedi yaşındaki yetim Ahmed'in terbiyesiyle ablası Gevher Şehnâz ilgilenmiştir.²¹ Ablası daha sonra kardeşini Sayram'a 157 km mesafede bulunan Yesi'ye götürür. Bu sebeple Ahmed, ilk tahsiline Yesi'de başlamıştır. Kısa bir süre sonra meşhur Arslan Baba'ya intisab eder ve onun vefatından sonra Buhara'ya yerleşip devrin önemli âlim ve mutasavvıflarından Yusuf-i Hemedânî'ye intisab eder.²² Şeyhinin ve onun birinci ve ikinci halifele-

¹¹ Köprülü, a.g.e., s.28.

¹² el-Lâyûrî, a.g.e., s. 2; Yesevî, Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, s. 68; Şevkî, a.g.e., 1/3; Köprülü, a.g.e., s.19, 28, 62. Arslan Baba hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan, Nadirhan, "Arslan Bab ve Ahmed Yesevî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 24 (2009/2), s. 1-10; Algar, Hamid, "Arslan Baba", *DİA*, İstanbul, 1991, s. 400.

¹³ Yesevî, Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, s. 73.

¹⁴ el-Lâyûrî, a.g.e., s. 2; Köprülü, a.g.e., s.31.

¹⁵ Bice, a.g.e., s. 9; Eraslan, a.g.m., s. 100; Korkmaz, Seyfullah, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Velî", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Yıl: 2001, ss. 325-355.

¹⁶ Köprülü, a.g.e., s. 27-29, 62; Bice, a.g.e., s. 10.

¹⁷ Yesevî, *Divân*, Kazan Baskısı, Kapak.

¹⁸ Köprülü, a.g.e., s. 62; Bice, a.g.e., s. 10.

¹⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 197.

²⁰ Hasan, a.g.m., s. 622.

²¹ Köprülü, a.g.e., s.27-29.

²² el-Lâyûrî, a.g.e., s. 2; Şevkî, a.g.e., 1/3; Köprülü, a.g.e., s. 75; Hasan, *Arslan Bab*, s. 1-10.

ri olan Abdullah-ı Berkî (v. 555/1160-61)²³ ile Şeyh Hasan-ı Endâkî (v. 522/1157)'nin vefatından sonra üçüncü halife olarak irşad mevkisine geçer.²⁴ Onun irşadı döneminde büyük bir hareketlenme başladı ve inşad ettiği manzumelerle halkın teveccühünü kazandı. Talebeleri ve müritleri gittikçe çoğaldı ve insanlar tarafından irşad makamı olarak kabul edildi.²⁵ Zamanla etkisinde kalanlara Yesevîler denilerek Yesevîye Tarikatı oluştu. Kendisi ilme, zühde, Rasûlullah'ın sünnetine büyük değer vermekteydi.²⁶ Bu sebeple 63 yaşından sonra Şeyhi Yusuf-i Hemedânî'nin daha önce verdiği bir öğüde uyararak irşad makamını dördüncü halife olan Abdulhalık Gücdevânî'ye bırakıp Yesî'ye döndü ve kendisini tamamen riyazete ve zühde adadı.²⁷ Taat ile dolu geçen gündelik hayatının irşad faaliyetleri dışında kalan vakitlerinde kaşık ve kepçe yontup satarak geçimini sağladığı rivayet olunmuştur.²⁸ el-Lâyûrî onun vefatı hakkında şöyle der: “Onun vefatı, haber ehlinin (tarihçilerin) ittifakına göre hicrî 562 yılında vaki olmuştur.”²⁹ el-Hâcc Hasan Şevkî'ye göre ise 530 yılında vefât etmiştir.³⁰ Vefatından sonra kabri üzerinde bir türbe yapılan Ahmed-i Yesevî'nin bu türbesi bugüne kadar Maveranunnehir halkı ve bozkır göçebeleri için mukaddes bir ziyaretgâh olup Yesevî Kültürünün merkezi durumundadır.³¹ Kendisi Kur'an ve Sünnet'e bağlıdır. İslâm'ın esaslarını, şeriatın hükümlerini, tasavvufun inceliklerini, tarikatın adab ve erkânını öğretmeye, böylece çevresindekileri Hz. Muhammed'e layık bir ümmet olarak yetiştirmeye gayret göstermiştir. Onun tasavvuf düşüncesinde şeriat esastır ve bu sebeple şeriata aykırı bir tasavvufî düşüncüyü kabul etmemiş, şeriata

²³ Bu zatın ism-i mensubunu Köprülü “Berkî” şeklinde okumuştur. Biz de bu makalemizde Köprülü esas alarak “Abdullah-ı Berkî” ifadesini kullanacağız.

²⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s. 32, 70.

²⁵ Şevkî, *a.g.e.*, 1/3-4; el-Lâyûrî, *a.g.e.*, s. 2; Köprülü, *a.g.e.*, s. 74-75; Hasan, *Arslan Bab*, s. 1-5.

²⁶ Tarikat ve tasavvufta Ehl-i sünnet düşüncesinin vurgulanışı ve buna imtisalin önemi konusunda Yesevî'nin bu tavrı İmam Rabbânî tarafından da sık sık vurgulanmıştır. O şöyle der: “Asıl mesele Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesi üzerine olmaktır. Gerisi abesle iştigaldir.” Bkz. Rabbânî, İmam Ahmed b. Abdullah es-Serhendî, *Mektubat*, Terc. Metin Zirek, Yeni Şafak Yay., İstanbul, 2006, s. 199, 240.

²⁷ el-Lâyûrî, *a.g.e.*, s. 2.; Şevkî, *a.g.e.*, 1/3; Köprülü, *a.g.e.*, s. 70; Bice, *a.g.e.*, s. 15.

²⁸ Bice, *a.g.e.*, s. 16.

²⁹ el-Lâyûrî, *a.g.e.*, s. 2.

³⁰ Şevkî, *a.g.e.*, 1/3.

³¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 79-80; Eraslan, Kemal, “*Ahmed-i Yesevî*”, Yesevîlik Bilgisi, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara, 2000, s. 99-104; Cebecioğlu, Ethem, “*Hoca Ahmed-i Yesevî*”, Yesevîlik Bilgisi, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara, 2000, s. 118-176.

aykırı bir tavır ve düşünceye fırsat vermemiştir.³² Dinî ve ilmî vasfının yanı sıra edebi açıdan da büyük bir halk şairi ve edebiyatçısıdır. Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça dillerine tamamen vakıftır.³³

2. Eserleri: Ahmed-i Yesevî'nin elimizde iki eseri bulunmaktadır.³⁴

2.1. Divân-ı Hikmet: Yesevî'nin dinî-tasavvufî hikmetlerini ihtiva eden mecmuaya verilen addır. Muhteva ve dil bakımından çok önemli bir eserdir. Farklı nüshaları bulunmakla birlikte elimizdeki basılı nüshalarda orijinal dilinin zamanla bazı değişikliklere maruz kaldığı iddia edilmektedir. Bu eserin muhtevası İslâmiyet'e ve tasavvufa ait hikmetler oluşturmaktadır. Akaid, ahlak, zühd, tarikat, şeriat, hakikat, ilahi aşk, peygamber sevgisi, kıyamet, cennet, cehennem tasvirleri gibi birçok tasavvufî ve itikâdî konuyu ihtiva etmektedir. Şiirlerinde hece ve aruz vezinleri kullanılmıştır. Halk diliyle yazılmakla birlikte edebî derinliği de bulunan şiirlerin dili Türkçedir.³⁵ Eser, el-Hâcc Hasan Şevkî tarafından 1327 (M. 1909) yılında Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş olup İstanbul'da Hürriyet Matbaası tarafından "*Terceme-i Divân-ı Ahmed Yesevî*" adıyla 2 cilt halinde bastırılmıştır.³⁶ Aynı şekilde Kemal Eraslan tarafından 1983 yılında "*Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*"³⁷ ve Hayati Bice tarafından "*Divân-ı Hikmet*"³⁸ adıyla 1993 yılında Ankara'da bastırılmıştır.³⁹

2.2. Fakr-Nâme: Divân-ı Hikmet'in Taşkend ve Kazan baskılarının başında veya sonunda Ahmed-i Yesevî'ye nisbet edilen bu risalede fakr, sülûk adâbı, seyru sülûk mertebeleri gibi tasavvufî ve ahlâkî bilgiler ele alınmaktadır. Risalenin Yesevî'ye ait olduğuna

³² el-Lâyûrî, a.g.e., s. 2; Köprülü, a.g.e., s. 19, 115; Eraslan, a.g.m., s. 106-107; Cebecioglu, a.g.m., 118-122.

³³ Köprülü, a.g.e., s. 75; Eraslan, a.g.m., s. 111; Cebecioglu, a.g.m., 122-127. Ahmed Yesevî'nin hayatı, eserleri ve tesirleri konusunda fazla bilgi için bkz. Eraslan, Kemal, "*Ahmed Yesevî*", TDVİA, İstanbul, 1989, 2/159-161.

³⁴ Yesevî'nin eserleri ve hakkındaki temel kaynaklar hakkında bkz. Hasan, Nadirhan, "Yesevî'ğe Dair Bazı Kaynak Eserler Hakkında", *Turkish Studies International Periodical for The Languages*, Volume: 4/2, Winter: 2009, s. 619-633; Eraslan, Kemal, "*Ahmed Yesevî*", TDVİA, İstanbul, 1989, 2/161.

³⁵ Eraslan, a.g.m., s. 114.

³⁶ Şevkî, a.g.e., 1/1-5.

³⁷ Eraslan, Kemal, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, TKB Yay., Ankara, 1983.

³⁸ Bice, Hayati, *Divân-ı Hikmet*, TDV Yay., Ankara, 1993.

³⁹ Divân-ı Hikmet eseri ve nüshaları hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan, Nadirhan, "Divân-ı Hikmet'in İstanbul'daki bir Nüshası Hakkında", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2, (Haziran 2009), ss. 79-82.

dair ilk yazılı belge Yesevî'nin ilk halîfelerinden ve Köprülü'nün ifadesiyle başlıca mahremi olan⁴⁰ Sûfî Muhammed Danişmend Zernûkî'nin yazdığı Mir'atu'l-Kulub adlı risaledir.⁴¹ Bu risalenin Yesevî'nin dervişleri tarafından düzenlenip derlendiği de söylenmektedir.⁴²

3. Şeyh Ahmed-İ Hânî, Şahsiyeti, İlmî Ve Fikrî Hayatı, Eserleri:

Doğubeyâzid bölgesinde yetişen büyük bir İslâm âlimi ve arifi, çok önemli şair ve filozofudur. İslâm irfanının onyedinci yüzyıldaki büyük yıldızı Ahmed-i Hânî muttaki, dinî ilimlerde yüksek derece ilim ve fazilet sahibi hâkim ve edip bir zattır. Hicri 1061, Miladi 1651 yılında doğdu. Babasının adı İlyas'dır. Hânî lakabını Hakkârî yakınlarında bulunduğu söylenen Han köyünden veya burada yaşayan Hânî aşiretinden ya da mensubu olduğu Hânîyan ailesinden aldığı tahmin edilmektedir.⁴³

Ahmed-i Hânî, Doğu Anadolu'nun birçok bölgesini dolaşarak Arapça, belagat ve dinî ilimleri okudu; ayrıca astronomi ile ilgilenmiştir. Dinî ilimler başta olmak üzere zamanın edebiyat dünyasındaki ilimlerine genç yaştan itibaren vakıf olmayı başarmış ve yaşadığı dönemin kültür, edebiyat ve düşünce dünyasına damgasını vurmuştur. Hicrî 1081 yılında daha yirmi yaşında iken Beyazıt'ta Divân Kâtibi olarak tayin edildi. Daha sonra o görevden ayrıldı ve kendisini ilme adadı. Bir süre bu bölgenin kültür merkezi olan Cizre'de yaşadığı ve Mem-u Zin adlı eserini orada kaleme aldığı, İran, Mezopotamya, Ahlat, Bitlis, Bağdat, Şam, Halep, Mısır medreselerinde eğitim gördüğü, İslâm Tasavvufu ve Felsefesi ile Yunan Felsefesi ve İsrakilik Ekolünün görüşlerini bu medreselerde öğrendiği, astronomi, şiir ve sanat tekniğini öğrendiği belirtilmektedir.⁴⁴

⁴⁰ Köprülü, a.g.e., s.38.

⁴¹ Zernûkî, a.g.e., vrk. 175-a. Ayrıca bkz. Hasan, a.g.m., s. 622.

⁴² Eraslan, a.g.m., s. 114-115; Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara, s. 103.

⁴³ Alevî, Hâdî, *Durru's-Semîn Mukaddimesi*, (Can Dost, ed-*Durru's-Semîn fî Şerhi Mem û Zîn*, Dâru Siperez, Duhok, 2006 içinde), s. 13; Doskî, Tahsîn İbrahim, *Cevheru'l-Maânî Şerhu Divânî Ahmed el-Hânî*, Spirez Yay., Duhok, 2005, s. 13-15; Yıldırım, Kadri, *Nubehârâ Biçûkân*, Avesta Yay., İst., 2008, s. 13; Celâlî, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fuyûzât*, İhvan Neşriyat, İst., 2012, s. 3-4; Özervarlı, M. Sait, TDVİA, "Şeyh Ahmed Hânî" Maddesi, TDV Yay., İstanbul, 1997, 16/31-33.

⁴⁴ H. Mem, *Üçüncü Öğretmen Hânî*, İstanbul Kült Enstitüsü Yay., İst., 2005, s. 22.

Şeyh Ahmed-i Hânî Beyazıt'ta Hicri 1097'de bir cami ve medrese inşa ettirerek imamlık görevinin yanı sıra dinî ve felsefî eğitim-öğretimle meşgul oldu.⁴⁵ Şeyh lakabı ile tanınmasına rağmen geride klasik bir tarikat bırakmayan Hânî'nin "**Şeyhlik, Sofilik ve keramet, ilim okumak ve onunla amel etmektir/ kuşkusuz halvet yerin okuduğun hücren, tarikatın ise şeriattır.**"⁴⁶ dizeleri meşrep ve mesleğinin ilim olduğunu ifade etmektedir.

Vefatından sonra ders okuttuğu medresesinin ve imamlık yaptığı caminin yanına defnedilmesini talebelerine vasiyet eden Hânî Hazretleri bazı kaynaklara göre Emir Abdulfettah tarafından oraya defnedildi.⁴⁷ Yazma bir eserde "**Tare Hânî İla Rabbih (Hânî Rabbine Doğru Uçtu)**" cümlesinden yola çıkılarak ebce hesabıyla Hicri 1119, yani Miladi 1707 yılında vefat ettiği ileri sürülmektedir.⁴⁸ Doğubayazıt'ta İshakpaşa Sarayı'nın yanında bulunan türbesi halen ziyaretgâhtır.⁴⁹

3. 1. Başlıca Eserleri Ve Eserlerinin Muhtevası

3.1.1. Mem-u Zin: Şeyh Ahmed-i Hânî'nin en meşhur kitabı Mem û Zîn isimli eseridir. Mesnevi türünde yazılıp İlahi aşkı Mem ile Zin adlı iki âşık zatın şahsında ele alan eserdir. Eserde aşk olayı ile beraber toplumsal meseleler, idarî ve siyasî öğütler, zamanın ilim adamlarına, halka, idarecilerine yönelik tavsiye, tenkit, serzeniş ve tekliflere de yer verilmektedir. "*Mem û Zin*" isimli eserin konusu mecazi ve hakiki aşk, dayanağı Mem ile Zin arasında vaki olan beşerî aşk olayıdır.⁵⁰

3.1.2. Nubar/Nubihar: Çocuklar için lügat kitabı formatında şiirsel olarak Kürtçe-Arapça dilleriyle yazılmış ahlak ve eğitim kitabıdır. Manzum bir şekilde yazılıp dinî, sosyal, eğitimsel ve ahlakî nasihatlerin de bölüm aralarında verildiği manzum bir eserdir.

⁴⁵ ed-Doskî, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁶ Hânî, Ahmed, *Nubihar*, Zeynel Abidin Amedî El Yazması Tıpkı Basım, Diyarbakır, tsz., s. 31.

⁴⁷ ed-Doski, *Cevheru'l-Meânî*, s. 27,28.

⁴⁸ H. Mem, *Üçüncü Öğretmen Hânî*, 24.

⁴⁹ Bkz. Özervarlı, *a.g.e.*, 16/32.

⁵⁰ Hânî, Ahmed, *Memu Zin*, Terc . Mehmet Emin Bozarslan, Hasat Yay, İst., 1990, s. 83. Mem û Zîn ile Memé alan destanı arasında mukayese ve geniş bilgi için bkz. H. Mem, *Mem û Zîn İdeal Memé Alan Destan Masal*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yay., İst., 2005; Özervarlı, *a.g.e.*, 16/32.

Üç asır boyunca medreselerde ders kitabı olarak okutulan bu eser, Hânî'nin elimizde bulunan en eski eseridir.⁵¹

3.1.3. İman Akidesi: Şeyh Ahmed-i Hânî'nin bir diğer eseri de Kelam ve Akaid ilmine dair yazmış olduğu bu manzum eserdir. Bu kitapta Akaid ilminin temel konuları olan ulûhiyet, nübüvvet ve sem'iyat kapsamına giren inançla ilgili esaslar şiiresel olarak çok veciz bir biçimde yazılmıştır. Eser, genel itibarıyla İslâm düşünce ekollerinden Eş'arî Fırkası görüşlerine göre yazılmıştır. Bazı konularda Maturidî Fırkasının görüşlerinin tercih edildiği eserde Mu'tezile, Cebriye, Müşebbihe, Mücessime ve Şia mezheplerine telmih yoluyla tenkitler yapılmakta, onların görüşleri aklî ve naklî delillerle çürütülmeye çalışılmaktadır. Bu eser de şark medreselerinde üç asır boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur.⁵²

3.1.4. Divan: Ahmed-i Hânî'nin yazmış olduğu şiirlerinin muhtelif yer ve zamanlarda derlenip toplanarak birleştirildiği ve Divân adı verildiği eseridir. Muhtelif konularla ilgili edebi ve sanat değeri yüksek şiirlerde genel olarak din, toplum, tasavvuf, evren, felsefe, zaman zaman tarihle ilgili konular işlenmektedir.⁵³

3.1.5. DİĞER ESERLERİ: Günümüze ulaşan bu eserleri ile beraber bazı kaynaklarda Yusuf ve Züleyha, Erde Huda (Allah'ın Arzı) gibi isimler zikredilerek birkaç kitap daha yazdığı ifade edilmektedir. Bu eserlerin ona aidiyeti daha kesinleşmemiş bulunmaktadır.

4. Ahmed-î Yesevî ile Ahmed-î Hânî'nin Şiirlerinde İtikadi Esasların Mukayesesi

4.1. İtikadi Esasları Ele Alış Tarzları

Ahmed-i Yesevî ile Ahmed-i Hânî'nin yaşamları arasında şaşırtıcı benzerlikler olduğu gibi, şiirlerinde dile getirdikleri temel esaslar, tasavvuf anlayışları, arzu ve emelleri, zühd ve irşad metodları konusunda da çok önemli benzerlikler bulunmaktadır. Her iki zat da çevresinde yaşayan insanlara İslâmi şuuru aşılama için onların diliyle şiir söylemişlerdir. Ahmed-i Yesevî'nin Arapça ve Farsça ye-

⁵¹ Bkz. Amedi, Zeynel Abidin, *Mecmeu'l-Enhar Fi Şerhi Nevbahar*, Diyarbakır., tsz.; Celâlî, Molla Musa, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Nubihara Biçûkân*, Sembol Yay., İst., 2011; el-Celâlî, *Mecmuatu'l-Fuyûzât* (İçinde), İhvan Neşr, İst., 2012; Yıldırım, Kadri, *Nubehârâ Biçûkân*, Avesta Yay., İst., 2008; Özerverli, a.g.e., 16/32.

⁵² Yıldırım, Kadri, *Eqîdeyâ İmâné*, Avesta Yay., İst., 2008.

⁵³ Doskî, Tahsîn İbrahim, *Cevheru'l-Maânî, Şerhu Divânî Ahmed el-Hânî*, Spirez Yay., Duhok, 2005.

rine Türkçe ile yazmasının ve şiir söylemesinin sebebini Fuad Köprülü şöyle açıklamaktadır: “Ahmed Yesevî’den önce de göçebe Türkler arasında, bozkırlarda basit Türkçe ile halka hitap ederek İslâm akîdelerini ve an’anelerini onlar arasında yaymaya çalışan dervişlerin bulunduğu bilinmektedir. Ancak Ahmed Yesevî’nin, kendisinden önce geçen dervişlere daha üstün, daha kuvvetli bir şahsiyeti olduğunu kabul etmemek mümkün değildir.”⁵⁴ Bu konuyu Ahmed-i Yesevî de Divân-ı Hikmet’te şöyle açıklar:

*Hoş görmez âlimler dediğiniz Türkçeyi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar borkünü
Miskin, zayıf Ahmed yedi ceddine rahmet
Farsça dilini bilse de güzel söylemekte Türkçeyi⁵⁵*

132 | db

Yesevî gibi Hânî de kendisinden önce Kürtçe şiir yazan âlim ve âriflerin fevkinde daha edebî, irfânî ve derin şiirler yazmıştır. Bu sebeple etrafındaki halk kitlelerine hitap etmek amacıyla onların dilini kullanma konusunda ikisi arasında çarpıcı benzerlik bulunmaktadır. Bu konuda Ahmed-i Hânî Mem u Zîn’de şöyle der:

*Hânî, kemalden kemalsiz olarak
Kemal meydanını boş buldu.
Kabiliyetinden ve ehliyetinden değil,
Belki hamiyet ve asaletinden dolayı
Hâsılı inad ve çaresizlikten dolayı
Mutad olanın hilafına bu bid’atı işledi.
Duruyu bırakıp içti tortuyu
İnci gibi olan Kürt dilini düzene getirdi
Böylece avam için cefayı çekti⁵⁶*

⁵⁴ Köprülü, a.g.e., s. 19-20; Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevî”, TDVİA, İstanbul, 1989, 2/161.

⁵⁵ Yesevî, Divân, s. 181.

⁵⁶ Hânî, Mem u Zîn, s. 60-61.

Ahmed-i Hânî bu mısralarında aynen Ahmed Yesevî gibi avam kesimi denilen geniş halk kitlelerinin anladığı dilden hareketle dinî bilgilerin yazılması ve anlatılması gerektiğini ifade etmektedir ki her ikisinin döneminde bazı âlimler buna karşı çıkmışlardır veya yaygın âdete uyararak eserlerini avam diliyle yazmamışlardır. Yesevî ile Hânî'ye gelince, onlar dinî şuurun ve İslâmî heyecanın halkın tüm kesimleri tarafından özümsemesini hedeflediklerinden dolayı yaygın âdete muhâlif davranıp ana dilleriyle şiir yazmışlardır. Böylece içinde yaşadıkları halkın, aşk-ı mecazî olan beşeri aşk ile aşk-ı hakikî olan ilâhî aşkı birlikte anlaması ve yaşaması gerektiğini bildirmektedirler. Bu da aslında halkın gönlüne ilahî aşkın, yani Allah sevgisinin aşılması demektir. Biz böylece her iki arif ve zahidin, kendi ana dilleriyle yazmalarının temel amacının yaşadığı bölgedeki İslâmlaşma sürecini tamamlamak olduğunu görmekteyiz.⁵⁷ İslâm'ın temel esaslarını bölge insanının diliyle yeniden formüle ederek içleşmesini sağlamakta ve halkın İslâm dinini ve İslâm inançlarını sindirmesini sağlamaktadırlar. Bu tavır “Biz, her gönderdiğimiz Resulü ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik ki onlara iyi beyan etsin.”⁵⁸ âyetine mutabık olmaktadır.

Hânî ve Yesevî'nin bu üslubü İmâm Gazâlî'nin dinî ilimleri ele alış tarzına benzemektedir. Gazâlî İhyâ adlı eserinde zamanının alimlerini ve ilim anlayışını eleştirmek sadedinde şöyle der: “Bu yolun kılavuzları peygamberlerin varisleri olan ve ilmi ile amel eden alimlerdir. Bu alimler ise yeryüzünde hemen hemen kalmamış ve ortalığı alim kisvesine bürünmüş bir çok insan kaplamıştır. Onların her biri geçici dünya malını toplamakla meşguldür. .. içinde yaşadığımız şu dönemde halka sadece kâdılarca bilinmesi gereken cidal ilmi verilmeye çalışılmaktadır. Tartışmacıların hasımlarını susturmak için kullandıkları cedel ilmi veya halkın tesir altına alınması için va'z kürsülerinde vâizlerin kullandıkları kafiye ilimleri sadece ilim sayılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de rüşd, hidayet, nûr, ziya, ilim, hikmet ve fıkıh diye adlandırılan ve selef-i salihinin ahiret yolunda kılavuz olarak kullandıkları ilme gelince, o ilim günümüzde halkın arasından çekilip gitmiş, adeta bir daha hatırlanma-

⁵⁷ Anadolu'nun İslâmlaşmasında Ahmed Yesevî'nin ve talebelerinin rolleri hakkında bkz. Yoldaş, Kazım, “Ahmed Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde Peygamber Sevgisi”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 1, sayı: 5, (Ocak-Haziran 2010), ss. 59-79.

⁵⁸ İbrahim Suresi, 14/4.

mak üzere zihinlerden slinmiştir.”⁵⁹ İşte Yesevî ve Hânî'nin halkın dilinden konuşması, onlara anlayabilecekleri bir dilden hitap etmesi, ayrıca dinî ilimlerin şekil ve alet kısmı yerine ihtiva ettikleri ve hedefledikleri temel esaslarını telkin etmek yoluyla halka aktarmaya çalışması da tıpkı Gazâlî'nin belirttiği hedefe yöneliktir. Bu hedef de peygamberlerin ve onların gerçek mirasçısı olan ilmiyle amil alimlerin hidayet yoluna irşad etmek, ilmi ihya edip şekil kısmına asıl maksat olan ruhu üfleme, böylece gönülleri dinin ruhuyla bezenmiş bir ilimle ihya etmektir.

4.2. Bellibaşlı İtikadî Esaslarla İlgili Görüşleri

Yesevî ile Hanî'nin eserleri genel itibarıyla tasavvuf ve irfan konusunun şaheserleri olarak biliniyorsa da bu eserlerde İslam inanç esasları ve itikadî konusunda çok sayıda bilgi ve değerlendirme de bulunmaktadır. Yukarıda beyan edildiği üzere her iki arifin temel amacı yaşadıkları bölge insanının islamlaşmasını sağlamak ve kemale erdirmek olduğuna göre bu amacın gerçekleşmesi için sağlam inanç ve itikad yapısının telkini son derece önem arz etmektedir. Bu sebeple bölge insanının kullandığı dil, tanıyıp aşına olduğu dinî ve manevî kavramlar, daha önceki dönemlerde ve yaşanan zamanda bildikleri inançla ilgili konular sağlam bir itikad yapısı çerçevesinde kullanılmalıdır. Aksi takdirde insanlarla sağlıklı ve samimi ilişkiler kurmak ve onların iç dünyasına hitap etmek zor olacaktır. İşte Yesevî ile Hanî böylesi bir metodu etkin bir biçimde kullanarak itikadî esasların benimsenmesini sağlamışlardır.

Aşağıda birkaç başlık altında ve temel islamî inanç esasları bağlamında Divân-ı Hikmet ile Mem û Zîn'de geçen itikadî esasların işleniş konusunda Yesevî ve Hanî'nin görüşleri arasında bir mukayese denemesi yapacağız.

4.2.1. Allah'a Övgü ve İlahî Aşk:

İlahî aşk dinin ve dinin manevî boyutunun ifadesi olan tasavvufun en öeli konusudur. Sağlıklı bir ilahî aşk mefhumunun oluşması ve kazanılması için de sahih bir uluhiyyet anlayışına sahip olmak gerekmektedir. İşte tasavvuf ve akaidin bu buluşma noktasından hareketle Yesevî ile Hânî'nin her ikisi eserlerine başlarken “Allah'ın Adı” ile başlamak gerektiğine dikkat çekmektedir. Yesevî, Divân-ı Hikmet'in ilk mısrası olarak “*Bismillah deyip beyan ederek hikmet*

⁵⁹ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Terc. Ali Arslan, Arslan Yay., İstanbul, 1993, 1/50.

söyleyip/ *Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte!*⁶⁰ derken, Hânî de Mem û Zîn'in ilk mısrası olarak "*Kitabın baş adı Allah'ın adıdır/ onun adı olmazda kitap tamam değildir Vallah!*"⁶¹ demektedir. Böylece her ikisi de Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi olan Fatıha Sûresi'nin birinci ayetinde geçen "**Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla**" mealindeki besmeleye imtisal etmekte ve Hz. Peygamber'den gelen hadislere dayanmaktadır. Bu tarz başlangıç, tüm İslâm âlimlerinin ortak âdeti olup (كل أمر ذي بال لم يبدأ فيه باسم الله فهو أبتر) "**Besmele ile başlamayan her önemli iş kesiktir**" hadisine dayanmaktadır.⁶² Şiirlerine bu şekilde başlayan Yesevî ve Hânî, bir taraftan Müslüman halka Rabbini tanıtmak, öbür taraftan da Allah'ın "**Rahman**" ve "**Rahim**" sıfatını hatırlatarak İslâm dininin merhamet ve şefkat prensibini ilk esas olarak onların zihinlerine yerleştirmek istemişlerdir. Yesevî Hikmetlerinde Allah'tan bahsederken şöyle demektedir:

Allah deyip içine nur doldurmasan,

*Vallah, billâh sende aşkın nişanı yok.*⁶³

Ahmed-i Hânî de Mem û Zîn'de Allah inancını ve İlahi aşk konusunu felsefi ve tasavvufi bir üslup içerisinde şöyle dile getirir:

Ey aşk güzelliğinin doğuş ufku olan Allah

Ey hakiki ve mecazî aşkın sevgilisi olan Allah

Senin adın üzerine yazılır aşk namesi

*Senin adındır aşk kaleminin hammaddesi*⁶⁴

Her iki zat da bu şiirlerinde hem Allah (c.c.)'ı sağlam bir itikat ile anmakta, hem de onun aşkını güçlü bir aşk, yüce bir sevda, üs-

⁶⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet* (Kazan), s. 3; Yesevî, *Divân-ı Hikmet* (İstanbul), s. 6; Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Ankara) s. 63.

⁶¹ Hânî, *Mem û Zîn*, s. 19.

⁶² Dinî kitapların mukaddime kısmında bu ibare ile zikredilen ve bu şekilde şöhret bulan söz konusu hadis, Ehl-i Sünnet'in altı temel hadis kitabından Sünen-i Ebu Davut'un Kitabul Edeb bölümünün 18. hadisi ve Sünen-i İbn Mace'nin Kitabun-Nikah bölümünün 19. hadisi olarak "كل أمر لا يبدأ فيه بالحمد أقطع" (**Hamd ile başlanmayan her iş kesiktir.**) şeklinde geçmektedir.

⁶³ Yesevî, *a.g.e.*, (XI / 1-2). Bu dipnottan sonra Hayatı Bice'nin tercüme ettiği ve Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları tarafından bastırılan Divân-ı Hikmet nüshasına atıfta bulunacağız. Gerekli gördüğümüz bazı yerlerde diğer nüshalara da atıfta bulunacağız. Bu sebeple şu hatırlatmaya ihtiyaç duymaktayız: Roma Rakamı ile Hikmet numarası verilen dipnotlar Hayatı Bice'nin tercümesinden alıntılanmıştır. (Kazan) şeklinde parantez içinde verilen dipnotlar 1904 tarihli Kazan baskısı nüshayı, (İstanbul) şeklinde verilen dipnotlar ise 1327 yılında İstanbul'da Hasan Şükrü tarafından yapılan Osmanlıca mütercem nüshayı ifade etmektedir.

⁶⁴ Hânî, *Mem û Zîn*, s. 19.

tüm bir gayret ile dile getirmektedirler. İkisine göre de hayata anlam katan, insana değer veren, yaratılışı anlamlı kılan ve tüm varlıkların varlığına sebep husus, ilahî aşktır.

4. 2.2. Allah'ın İsim ve Sıfatları

Ahmet Yesevî, hikmetlerinde Allah'ın şu isim ve sıfatlarını zikreder: Allah, Azze ve Celle, Azim, Yezdan, Âti, Alan, Billâh, Bar, Bir ve Var, Cemal, Canan, Cebbar, Dîdar, Daim, Gafur, Hazret, Hak, Hak Teâlâ, Hayy, Hüdâ, Hâdi, Hâlık, Hû, İlah, Kadir, Kadir-i Zülcelâl, Kadir-i Mutlak, Kudret, Kerim, Kâfi, Kâim, Koruyan, Kahhar, Lâ-mekân, Nâzır, Mevlâ, Mâşuk, Rab, Rahman, Rahim, Rehber, O, Sen, Settâr, Server, Sübhan, Melik, Perverdigar, Sahid, Sah, Şahenşah, Tanrı, Sevgili, Tealâ, Vâhid, Vehhab, Vallah, Veren, Yaradan, Yezdan, Zât ve Zülcelal.⁶⁵ Örneğin bazı hikmetlerinde şöyle der:

Kahhar adlı kahrından korkup ağlar Hâce Ahmed;

*Rahman adlı rahmindan ümit tutar Hâce Ahmed.*⁶⁶

136| db

Ahmed-i Yesevî Allah'ın isim ve sıfatlarını zikrederken daha çok tasavvufî ve irfanî üslup kullanmaktadır. Ahmed-i Hânî ise aynı konuyu daha çok itikadî, kelâmî ve felsefî üslup içerisinde anlatmaktadır. Onun yazmış olduğu Mem û Zîn adlı eserin giriş bölümünde Allaha övgüler yapılırken şu isim ve sıfatlar geçmektedir: Allah, Mazmun, Meşhud, Mahbub, Matlub, Maşuk, Âşık, Mutlak, Müfid, Müstefad, Mürid, Murad, Nur, Nar, Genc, Kenz, Şem'i, Şems, Feyyâz, Zahir, Batın, Vahid, Vacid, Hakim, Kadir.⁶⁷ Her iki arifin kullandığı isim ve sıfatlar içerisinde Arapça olmayan Türkçe ve Farsça kökenli olanlar bulunmaktadır. Yesevî farklı olarak canan, didar, perverdigar, şah, şehinşah gibi sıfatlar kullanmıştır. Her ikisinin esma-i hünsadan ayrı olarak müşterek olarak Mahbub, Maşuk, Sen, Sevgili sıfatlarını kullandıkları da göze çarpmaktadır. Mem û Zîn'de bu şekilde isim ve sıfatları ele alan Hânî, manzum akaid risalesi olan Akida İmane'de ise Allah (c.c.)' avamın anlayacağı bir dilde akaid risalelerinde geçen isim ve sıfatlarla tanıtmaktadır. Söz konusu kitapta şu mısralar geçmektedir:

*Asla yoktur O'na hiçbir nezir ve benzeyen
Neyi apaçık söyleyebilir ki O'nu vasfeden?*

⁶⁵ Bkz. Atmaca, Ali, *Ahmet Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası*, Cumhuriyet Üni. Sosyal Bil. Ens. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2008, s. 33-62.

⁶⁶ Yesevî, a.g.e, (LII-1).

⁶⁷ Hânî, *Mem û Zîn*, s. 19-33.

*Sıfat-ı Seb'aya sahiptir Allah-u Zül-Celal
Bil ki yedi tanedir ey çok arif ve ehl-i kemal!
Hayat, kudret, ilim, irade ve kelam
Sem Basar'la beraber oldular tamam.
Allah cevher değildir, ne de cisim ve araz,
Ne küldür, ne cüzdür, böyle bil, olmadan garaz.⁶⁸*

Yesevî, Esmâ-i Hüsnâ'yı sayarken; Hânî, Mem û Zîn'de kelami-felsefi tartışmalara işaret eden isim ve sıfatları, Akida İmane adlı esrinde ise zâtî ve subutî sıfatları zikretmektedir. Kullandıkları isim ve sıfatların bir kısmı farklı olsa da her ikisinin ortak amacı Cenab-ı Allah'ı doğru bir şekilde tanıtmaktır.

4. 2.3. Peygamber'e Övgü:

Ahmed-i Yesevî ile Ahmed-i Hânî'nin düşüncesinin temel harcı Allah ve Peygamber sevgisidir. Her ikisi de Hz. Peygamber sevgisini temel esas olarak kabul etmekte, şiirlerinde her fırsata ona övgüler dizmektedirler. Özellikle onun ümmetine mensup olmakla iftihar duymakta, kurtuluş yolunun onun yoluna tabi olmakla mümkün olduğunu, âlemin yaratılış sebebinin o olduğunu vurgulamaktadırlar. Örneğin Ahmed-i Yesevî şöyle der:

*Allah nuru, Allah dostu o Mustafa
Kimler için geldi Resul bildinîz mi?
Allah selâmı, Allah zikri Hakk Mustafa
Kimler için geldi Resul bildinîz mi?⁶⁹
On sekiz bin âleme server olan Muhammed;
Otuz üç bin ashaba rehber olan Muhammed.⁷⁰*

Ahmed-i Hânî de aynı duygu ve düşünceleri şu beyitlerde açıklar:

*O'nun bütün elçileri haktır ve tamam,
Hususen Muhammed Aleyhisselam.
Cümle âlemin defterinin baş (ism)i odur
Peygamberliği zaten mektup, mühür (ise) odur.
Allah (c.c) O'nun için yarattı felek
O'na hizmet etsinler diye gönderdi melek.
Ki meleklerle beraber arştan Kur'an'ı etti nazil*

⁶⁸ Hânî, *Akide*, s. 1.

⁶⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 57.

⁷⁰ Yesevî, a.g.e, (XLIV-1).

O bahtiyarlık sahibi Habibi için, (kadrini iyi bil)...⁷¹

Bütün bu beyitler Yesevî ile Hânî'nin şiirlerinde peygamber sevgisinin en üst düzeyde anlatıldığını, her iki zatın da peygamber aşığı ve dostu olduklarını, onu ve dinini tamamıyla özümstediklerini, kâinata ve dünyaya bakış açılarında peygamber sevgisini mihenge aldıklarını, kâinatı Muhammedî dürbün ile seyrettiklerini göstermektedir. İşin ilginç bir tarafı da şudur ki her ikisi de peygamberin adaşı olduklarına tevessülen ondan medet ummakta ve eserlerinin muhtelif yerlerinde "**Ahmed**" ismiyle iftihar etmektedirler.⁷²

4.2.4. Muhammedî Ümmet Vurgusu:

Ahmed-i Yesevî ile Ahmed-i Hânî Hz. Peygamber'in ümmetinden olmayı makam ve mevkilerin, şan ve şereflerin en büyüğü olarak kabul etmişlerdir. Onlar, muhtelif şiirlerinde dünyadaki şah ve padişahların Hz. Muhammed karşısında sadece ümmet olma açısından değer kazandıklarını, aksi takdirde fani mal ve makamlarıyla herhangi bir değer sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Onlara göre Hz. Muhammed'in ümmetinden bir fert olmak, cihana padişah olmaktan daha efdaldir. Bu nedenle şiirlerinde ümmet vurgusunu tekrarlamışlardır. Yesevî bu vurguyu şöyle yapar:

*Tanrı Teâlâ sözüne, Resulullah sünnetine
İnanmayan ümmetine ümmet demez Muhammed⁷³
Sünnetlerin muhkem tutup ümmet oldum⁷⁴
Gerçek ümmetseniz işitip selam verin dostlar.⁷⁵
Ahmed-i Hânî de ümmet vurgusunu şöyle yapar:*

*Ey Allah'ım, kendi lütfunla ümmetine et ihsan
Kur'an ve imanla gönder onları bu dünyadan!
Bir şehsuvar gibi sürdükçe ümmetini atından
Cennete götürsün tümünü, hesap meydanından.⁷⁶*

Ele aldığımız bu mısralarda her iki abid ve zahid zât, peygamber aşkını yaşamanın yolu olarak ona tabi olmayı, ona mensup ol-

⁷¹ Hânî, *Akide*, s.1.

⁷² Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Yoldaş, Kazım, "Ahmed Yesevî'nin Dinân-ı Hikmet'inde Peygamber Sevgisi", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 1, sayı: 5, (Ocak-Haziran 2010), ss. 59-79.

⁷³ Yesevî, *a.g.e.*, (XLV-4).

⁷⁴ Yesevî, *a.g.e.*, (I-23).

⁷⁵ Yesevî, *a.g.e.*, (XLI-11).

⁷⁶ Hânî *Nubihar*, s.5.

mayı ve onun ümmetine dâhil olmayı kabul etmişlerdir ki bu da Kur'an-ı Kerim'deki şu ayetin muktezasıdır: “(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”⁷⁷

4.2.5. Sahabe ve Dört Halife'ye Övgü:

Ahmed-i Yesevî ile Ahmed-i Hânî'nin her ikisi, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mensubu âlimlerdir ve düşünce yapısı itibarıyla Kur'an ve Sünnet'e bağlıdırlar.⁷⁸ Sahabe ve raşid halifeler konusunda Ehl-i sünnet düşüncesini savunurlar. Bu nedenle hedef kitlesine ve hitap ettikleri halk kesimlerine sahabe ve raşid hulefâ sevgisini aşlamak için güzel şiirler yazmışlardır. Ahmed-i Yesevî sahabe hakkında şöyle der:

*Rasul'un başında oldu imâme
Kemal buldu otuz üç bin sahabe.
Rasul'e hepsi hizmet etmektedir
Edep ile yürüyüp hizmet etmektedir.⁷⁹*
Ahmed-i Hânî ise sahabe hakkında şöyle der:
*Sana söyleyeyim ki sahabe-i Resul
Üstündür, canla inan, gönülden et kabul...⁸⁰
Onun büyük sahabelerinin tek bir ferdi
Gâvurlardan beş yüz yiğit gibidir
Tüm gâvurlar bir araya gelse heybetçe
Bir tek sahabeye eşit değildir.⁸¹*

Bu beyitlerinde her iki arifimiz de sahabelerin hepsinin üstün olduğunu, peygambere ve dine hizmet ettiklerini, onlar arasında ayırmacılık yapılmaması gerektiğini ifade etmekte, Hariciye, Şia, Mu'tezile gibi bazı mezhep mensuplarının onlar aleyhinde sarf ettikleri olumsuz tavırlarının hilafına Ehl-i sünnet'in görüşünü savunarak hepsine toptan sahip çıkmaktadırlar.⁸² Onların bu tavrı İmam Gazâlî tarafından şöyle açıklanmıştır: “Herkesin gıdası, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesidir. Bu itikad kimin kalbine yerleşirse, onun saadetinin tohumu olur.”⁸³

⁷⁷ Al-i İmran, 3/31.

⁷⁸ Köprülü, a.g.e., s.19.

⁷⁹ Yesevî, a.g.e., (XXXVI, 130-131).

⁸⁰ Hânî, *Akîde*, s.4.

⁸¹ Hânî, *Mem û Zîn*, s. 41.

⁸² Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevî”, TDVİA, İstanbul, 1989, 2/161.

⁸³ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Kimya-yı Saadet*, Terc. Ali Arslan, Yeni Şafak Yay., İstanbul, 2004, 1/124.

Sahabe konusu işlenirken özellikle dört raşit halife konusu da ayrı bir önem arz etmektedir. Farklı mezheplere mensup Müslümanların bu konuda da farklı görüşleri bulunmaktadır. Yesevî ve Hânî, ilgili görüş sahiplerini ve mezheplerini zikretmeksizin dört halifeyi de savunmakta, onlara ayrı bir değer vermektedirler. Yesevî Raşit halifeler hakkında şunları söyler:

Hayır, sahâ kılanlar, yetim gönlün alanlar,

Çahar-yâr'lar yoldaşı Kevser lebinde gördüm.⁸⁴

Hânî de aynı şekilde dördünü bir beyit içerisinde ele alır ve şöyle der:

İlah Allah'tır elçi Resulullah'tır ey Allah'ı tanıyan

Halife dördtür, her dördü de önderdir ey Müslüman!

O dörtten biri Ebu Bekir, diğeri ise Ömer ve Osman,

Sonuncusu Ali'dir hiç bir şüphe olmadan!⁸⁵

140| db

Yesevî ile Hânî öncelikle hayırlı işleri yapan, yetimlerin ve yoksulların yardımcısı olan Müslümanların cennette dört raşit halife ile birlikte olacağını söylemekte, onların cennetlik olduğunu da ifade etmiş olmakta ve dört raşid halifeyi beraberce zikrederek onlar arasında ayırım yapmamaktadırlar. Her iki arifimiz de eserlerinde dört raşit halifenin faziletini teker teker ele alıp onları sırasıyla övmektedirler.⁸⁶

4.2.6. Ehl-i Beyt'e Övgü:

Ehl-i Beyt sevgisi tüm Müslümanların kalbinde yer edinen ve mezhep ayırımı yapılmaksızın herkesçe esas olarak kabul edilen bir konudur. Denilebilir ki Müslümanlar Allah ve peygamber konusundan sonra en çok "Ehl-i Beyt" konusunda ittifak etmişlerdir. İşte bu sevgiyi Yesevî ve Hânî de şiirlerinde dile getirmişlerdir. Yesevî'nin baba tarafından Hz. Ali'nin oğlu Muhammed el-Hanefiye'nin neslinden geldiğine dair rivayetlere bakıldığında onun bu konudaki düşünceleri daha da önem kazanmaktadır.⁸⁷ Ahmed-i Hânî hakkın-

⁸⁴ Yesevî, *a.g.e.*, (LIX-3).

⁸⁵ Hânî, *Newbihâr*, s.1-2.

⁸⁶ Yesevî ile Hânî, her Dört Raşid Halife hakkında özel ve uzunca medhiyeler söylemişlerdir ki, makale metnimizin sınırlarını aştığından dolayı sadece atfetmekle yetindik. Fazla bilgi için bkz. Yesevî, *a.g.e.*, (XLVI / 1-3), (XLVI / 4-7), (XLVII / 1-3), (XLVII / 4-3), (XLVIII / 1-3), (XLIX / 1-3), (XLIII-37), (XXXVI, 130-131); Yoldaş, *a.g.m.*, s. 74-76; Hânî, *Akide*, 4-5.

⁸⁷ Bice, *a.g.e.*, s. 10.

da ise böyle bir rivayet bulunmamaktadır. Yani onun seyyid olduğuna dair elimizde herhangi bir bilgi veya belge bulunmamaktadır. Ancak o da Hz. Muhammed'e ümmet intisabı ile bağlı olan ve Yüce Yaraticının Hz. Peygamber'e itaat emrini gönülden benimseyen birisi olarak Hz. Peygamber'in manevî evladıdır. Her ikisi de Hz. Peygamber'in hatırı için ve Kur'an'da ehl-i beyte delalet eden ayetlerden dolayı onun nesli olan seyitlere ve Ehl-i Beyt imamlarına sevgi ve saygı göstermişler, onlar hakkındaki hürmetlerini edebî şiirlerle dile getirmişlerdir. Örneğin Yesevî Hz. Muhammed'den ve Hz. Ali'den bahsettikten sonra Ehl-i Beyt hakkında şöyle demektedir:

*Ali'nin var idi on sekiz oğlu
Onun herhangisidir büyük tuğlu
Ali İslâm için kanlar yutmaktadır
İslâm'ın tuğunu sıkı tutmaktadır
Hoca Ahmed bil garipliğe düşmüştür
Rasul evladına sözler katmıştır.⁸⁸*

db | 141

Ahmed-i Hânî ise Rasul evladını ismen zikretmekte, onların en üstün imam olduğunu söylemektedir:

*On iki imamın adını yine bilmelisin candan
Ali dört, Hasan iki, Muhammed üç tanedir ey can!
Diğeri Hüseyin, Musa ve Ca'fer'dir ey insan
Bilki şüphesiz bunlardır en üstün imamlardan!⁸⁹*

Böylece biz, Türklerin ve Kürtlerin İslâmlaşma sürecinde Ehl-i Beyt sevgisinin ne derece etkili olduğunu görmekteyiz. Müslüman âlimler Müslüman halklara dört halife ve Ehl-i Beyt imamlarını örnek ve model tip olarak sununca, Orta Asya ve Orta Doğu ile diğer Müslüman bölgelerde yaşayan insanlar çocuklarına Ahmed, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin, Cafer gibi isimler vermişlerdir, onlar gibi Müslüman olarak yaşamaya gayret göstermişlerdir. İşte bu sonuç, Ahmed-i Yesevî ve Ahmed-i Hânî gibi arif ve âlimlerin çalışmalarının ürünüdür.

⁸⁸ Yesevî, *a.g.e.*, (XXXVI, 131).

⁸⁹ Hânî, *Newbihar*, s.4.

4.2.7. Kur'an:

Ahmed-i Yesevî ve Ahmed-i Hânî'nin savunduğu düşüncelerin temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Her ikisi de düşüncelerini ayet ve hadislerden devşirmişler, Kur'an ve sünnetin özünü genel muhtevasından süzmüşler, kendi dillerine özetle tercüme etmişler ve yerel formlarda dile getirmişlerdir.⁹⁰ Bu sebeple her ikisinin Kur'an-ı Kerim'e verdiği değer zirvededir. Bu konuda önce Yesevî'nin Kur'an ile ilgili birkaç beyitini nakledeceğiz:

*Eğer tilavet ettiğimde bu Allah kelâmını
Yanlı, isyan ve hatalar benden geçse affeyle⁹¹
Şeriattan tarikattan beyan oldu
Hakikattan Kur'an sözü kelim oldu⁹²
Ahmed-i Hânî de Kur'an-ı Kerim'den şöyle bahsetmektedir:
Onun dininden şüphe edenler için
Dinini tartışıp eleştirenler için
Kur'an ve hadisler ne mu'cizelerdir
Ayet ve Sûreler ne açık delillerdir.⁹³*

142 | db

Kur'an İslam irfanının temel kaynağıdır. Bu kaynağın ihtiva ettiği mesajlar bazen tercüme, meal ve tefsirler yoluyla, bazen de örnekleme ve açıklama yoluyla emsal ve örnekler vesilesiyle halka aktarılmıştır. Halkın bilgin ve okur-yazar kesimi Kur'an mesajlarını daha çok tefsir kitaplarından alırken, büyük çoğunluğu temsil eden avam kesimi de arif ve mutasavvıfların halkın mantalitesine uygun formatlara uyarladığı şekillerle, yani tasavvufî eserler yoluyla, şiir ve mesnevilerle bu mesajlardan istifade etmişlerdir. İşte Yesevî ile Hânî aslında Kur'an'ın temel mesajlarını, inanç yapısını, dünya ve ahiretle ilgili fikriyatını ikinci metodu kullanarak halka ulaştırmışlardır. Bu sebeple de halkın geniş kesimleri tarafından büyük kabul görmüşlerdir. Bu metotla da daha kalıcı tesirler bırakmışlar, Kur'an'ın getirdiği esasları daha etkin bir şekilde halka telkin etme başarısı göstermişlerdir. Başka bir ifade ile Kur'an-ı Kerim'in muhtevasını ruh olarak şiirlerindeki cesede üflemişler, Kur'an'ın manevî tercümanı olmuşlardır. Böylece her iki İslâm arifinin düşüncelerinin temeline Kur'an-ı Kerim'i ve Kur'an'ın ana mesajlarını, genel muhtevasını yerleştirdiklerini görmekteyiz.

⁹⁰ Bkz. Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevî", TDVİA, İstanbul, 1989, 2/161.

⁹¹ Yesevî, a.g.e., (XXXI, 122).

⁹² Yesevî, a.g.e., (CIV, 237).

⁹³ Hânî, Mem û Zin, s. 43.

4.2.8. Sünnet:

Müslüman alimlerin ve ariflerin sürekli vurguladıkları bir şey de Sünnet'tir. Rasulullah (s.a.s)'in sevgisini ve itaatini halkın gönlüne yerleştirmek için onun yaşam tarzı olan sünnet-i nebevî (sîret-i rasûl) ile nafîle ibadetler anlamına gelen sünnet-i müekked ve gayr-i müekkedî sürekli yaşamışlar ve tavsiye etmişlerdir. Peygamber'in sünnet ve sîretini esas alıp ona itaatı sürekli vurgulama şeklindeki tavır, Orta Asya ve Orta Doğu'daki sünnî müslümanların hassasiyetle üzerinde durdukları bir husustur. Hatta diğer mezhep ve fırkaların hilafına sünnî alim ve arifler Hz. Peygamber sünnetine laf söyletmemişler, nebevî sünnet ve sîrete büyük değer vermişlerdir. Denilebilir ki Ehl-i sünnet'in peygamber anlayışının taviz kabul etmeyecek ve itiraza mahal vermeyecek esaslar üzerinde kuruluşunun özünde sünnî arif ve alimlerin bu tutumu bulunmaktadır.⁹⁴ İşte Yesevî de Türkistan ve çevresinde yaşayan Müslümanların İslâmlaşma sürecine katkıda bulunmak için bu konuya dikkat çekmek amacıyla şöyle demiştir:

*Tanrı Teâlâ sözüne, Resulullah sünnetine
İnanmayan ümmetine ümmet demez Muhammed⁹⁵
Sünnetlerini sıkı tutup ümmet oldum:
Yeraltına yalnız girip nura doldum;⁹⁶*

Ümmet mensubiyetinin ifadesi ve ahirette kurtulmanın en önemli vesilesi olarak Sünnet'in gerekliliğini vurgulayan Yesevî'nin bu düşüncesini paylaşan Ahmed-i Hânî de aynı duygu ve görüşleri şöyle ifade eder:

*Kurtuluş yolunu arıyorsan şayet harıl harıl
Mucizeler sahibi Muhammed'in yoluna sarıl!
Mustafa'ya inen şu Kur'an'ı duy
Razı ol, gel de inan haydi ona uy!
Şefaatchim Hz. Ahmed'e selamlar olsun
Şefaate ederken ben Ahmed'i de duysun!⁹⁷*

He iki arif de Hz. Peygamber'in konumunu, ona ümmet olmanın önemini vurgulayarak ahiret kurtuluşu ile nebevî şefaate nail olmanın yolu olarak sünnet'e sarılmayı uygun görmekte idirler. Bu

⁹⁴ Bkz. Kandemir, M.Yaşar, *Şifa-i Şerif Şerhi*, Tahlil Yay., İstanbul, 2012, 1/32-43.

⁹⁵ Yesevî, a.g.e., (XLV-4).

⁹⁶ Yesevî, a.g.e., (I/65)

⁹⁷ Hânî, *Newbihâr*, s.36.

sebeple şiirlerinde sık sık nebevî sünnete ittiba etmenin gerekliliğini telkin etmişlerdir.

4.2.9. Yaradılış:

Kelâm, felsefe ve tasavvufun en önemli konularından birisi de yaratılış konusudur. Şiirlerini kelâmî, felsefî ve tasavvufî düşüncelerden hareketle yazan Yesevî ile Hânî de bu konuda görüşlerini dile getirmişlerdir. Yesevî şöyle der:

Hangi mahlûk Yaradan'ına itaatkâr olsa

Âlem halk o kulu sever dostlar⁹⁸

Sığındım Zat'ına ey Allah'ım

Yaradan bütün âlemin penahı⁹⁹

Sizi, bizi Hakk yarattı ibadet için;

Ey acayip, içmek, yemek, rahat için...¹⁰⁰

Yesevî bu mısralarda tüm mahlûkatın Allah tarafından yaratıldığını, Allah'ın tek ve yüce yaratıcı olduğunu, âlemlerin Rabbi ve koruyucusu olduğunu, insanların yaratılış amacının da ibadet ve taat olduğunu, cennet ve cehennem ve diğer âlemlerin Allah'ın kudretiyle yaratıldığını ifade etmektedir. Ahmed-i Hânî ise yaratılış konusunda şunları söyler:

Ey yerlerin ve göklerin yaratıcısı,

Ey bütün insanların ve cinlerin yaratıcısı!

Ülkelerin, meleklerin, feleklerin hepsini

Maşaallah sen yarattın hepsini.

Her neyi yarattınsa güzel yarattın,

Her nasıl var ettinse güzel var ettin.

Levh, kalem, arş ve sabit yıldızları

Toprak, hayvan, bitki ve madenleri

İşte bu kadar sanat gösterdin sen,

Bunca güzel şey icad ettin sen.

Bunların hepsini yokluktan var ettin,

İlk maddeleri yokken nakşedip süsledin.¹⁰¹

İki büyük ârifin kullandığı ifadeler ve zikrettiği unsurlar farklı olsa da her ikisinin anlayışında Allah'ın yaratıcılığı ve varlıkların yaratılmışlığı anlayışı bulunmaktadır. Allah hâlık, mücid, münşi' ve sâni'dir. Kâinat da abd, mahlûk, mevcûd ve sanat eseridir.

⁹⁸ Yesevî, a.g.e., (XXCVII/209)

⁹⁹ Yesevî, a.g.e., (XXXII/123)

¹⁰⁰ Yesevî, a.g.e., (XIII/92)

¹⁰¹ Hânî, *Mem û Zin*, s. 26-27.

4.2.10. Âlem:

Din ve felsefenin en önemli ikinci konusu âlem konusudur. İslâm alimleri ve ârifleri de bu konuyu eserlerinde sık sık işlemişler ve konuyla ilgili zengin bir literatür geliştirmişlerdir. Bu zatlardan olan Yesevî ve Hânî de âlem ile ilgili görüşlerini İslâm irfan ve felsefesi çerçevesinde işlemişlerdir. Yesevî şöyle der:

*Ya İlahi, Kadir, Allah'ım
Rahmet eyle kuluna ey Rahman
Sığındım Zat'ına ey Allah'ım
Yaradan bütün âlemin penahı¹⁰²*

Yesevî'nin bu beyitlerinde âlemin var olduğu, ona yaratan bir kudret sahibinin bulunduğu, o yaratıcının merhametli olup yaratmış olduğu varlıkları ve âlemi koruduğu, insanın yaşayacağı iki dünyanın var olduğu, asıl gidilecek yerin ve yaşanılacak hayatın cennet ve cennet hayatı olduğu ifade edilmektedir. Bu düşünce, İslâm'ın getirdiği dünya ve âlem görüşüdür. Aynı düşünceleri Hânî ise şöyle ifade etmektedir:

*Ne kadar evren çeşidi varsa
Hepsi insan çeşidine tabidir.
Hepsi muazzam bunca felek,
Hepsi muhterem bunca melek.
Dönüp dolaşan bu muazzam çark,
Bu göz kamaştırıcı gezgin saray.
Gerçekten güzel ve parlak bir düzen,
Düzenledin bizler için doğrusun sen.¹⁰³*

Hânî de Yesevî gibi tüm varlıkların bağlı olduğu bir âlemden bahsetmekte, bu âlemde mükemmel bir nizamın bulunduğunu bildirmekte, sonuç olarak da bu âlem ile içindeki kurulu düzenin yüce bir yaratıcı tarafından kurulduğunu vurgulamaktadır. Bu öz bilgi ise hem İslâm kelâmcılarının, hem de İslâm felsefecilerinin ortak görüşüdür.

4.2.11. İnsan:

Allah, evren ve insan konusu ilk insandan günümüze kadar tartışılan ve hakkında farklı düşünceler geliştirilen konulardır. Din ve felsefe her üç konuda birçok fikir ve hüküm getirmiştir. Yesevî ve Hânî de bu üç konuya büyük değer vermişlerdir ve her fırsatta iş-

¹⁰² Yesevî, *a.g.e.*, (XXXII–123).

¹⁰³ Hânî, *Mem û Zin*, s. 23.

lemiştir. Tanrı'dan sonra evren, evrende de insan çok önemli konuma sahiptir. Bu nedenle Yesevî ve Hânî insan konusunu da işlemişlerdir. Öncelikle Yesevî'nin bu konudaki görüşlerini ele alalım:

*Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin
Gönlünüzde aşk olmasa, bana ağlayın
Ağlayanlara gerçek aşkı hediye eyledim.*¹⁰⁴

Yesevî bu mısralarında insanı insan yapan temel değerini aşk olduğunu; iman, İslâm, sufilik, ibadet ve itaat gibi diğer şeylerin de bu çerçeveye göre değerlendirildiğini ifade etmektedir. Hânî ise insan konusunda şunları ifade eder:

*İnsanın kendisi hem karanlıktır, hem ışık
İnsan hem yakındır sana, hem uzak.*

Ne kadar evren çeşidi varsa

Hepsi insan çeşidine tabidir.

Hepsi muazzam bunca felek

Hepsi muhterem bunca melek

Hepsi bizler için işler haldedir,

*Hepsi bizler için yük altındadır.*¹⁰⁵

Ey tapınılan Allah, sen sana secde etmeden önce

*Âdem'i kiblegâh yaptın, ona secde ettirdin.*¹⁰⁶

Bu mısralarda Hânî, âlemin yaratılış maksadının ve âlemden en önemli varlığın insan olduğunu, Cenâb-ı Hakkın insana daha büyük bir değer verdiğini, hatta kendisine secde etme emri vermeden önce Şeytan'a insana secde etme emri verdiğini, yalnızca kendisine secde etmesine rağmen, insana secde etmediği için ve bu konuda Allah'ın emrine muhalefet ettiği için günde bin defa kendisine ibadet eden Şeytan'ı tadd ettiğini ifade etmektedir. Bu da İslâm Düşüncesinin insana ne kadar değer verdiğini göstermektedir.

4.2.12. Şeriat-Tarikat:

¹⁰⁴ Yesevî, a.g.e, (XLIV-157).

¹⁰⁵ Hânî, *Mem û Zîn*, s. 23.

¹⁰⁶ Hânî, *Mem û Zîn*, s. 31.

Ahmed-i Yesevî, şeriat-tarikat birlikteliği konusuna büyük değer vermektedir. Onun bu konuda birçok hikmeti bulunmaktadır. Aşağıda birkaç tanesini nakledeceğiz:

*Her kim eylese tarikatın davasını,
İlk adımı şeriata koymak gerek¹⁰⁷
Şeriatın şatlarını bilen âşık
Tarikatın makamını bilir dostlar!¹⁰⁸
Tarikata şeriatsız girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş.¹⁰⁹*

Yesevî bu şiirinde tarikat ile şeriatın birbiriyle müttefik olduğunu, aksi hal ve harekette bulunanların aslında şeytana uyduklarını ve iman açısından tehlikeye düştüklerini ifade etmektedir. Ahmed-i Hânî de aynı düşünceleri paylaşır ve bu bağlamda özetle şöyle der:

*Şeyhlik, sofilik ve kerâmet; ilim, okumak ve amel
Uzlet yerin sınıfın, tarikatın İslâm, bunda yok bir hale!¹¹⁰*

Böylece tarikata girmenin, şeyh ve sofi olmanın temel yolunun ilim okumak, ilim hücrelerinde ders çalışmak, kendisini yetiştirmek olduğunu, gerçek tarikatın şeriat, inziva hücrelerinin ilim tahsil edilen sınıf, vird ve zikrin de ilim olduğunu ifade etmektedir. Bu anlayış klasik tarikat anlayışının revize edilmiş halidir. Zira geleneksel tarikat ve sufilik anlayışı, ruhbanlık hayatına yaklaştırılmış bir şekilde toplumdaki uzak kalmak anlamındaki uzlet ve inziva, dünyayı tamamen terk edip bir hırka bir lokma ile yetinmek şeklindeki bir zühd, yine toplumsal sıkıntı ve yaşamdan uzaklaşıp bir hücre ve zaviyede belli bazı virleri tekrarlamak şeklindeki bir zikir anlayışı olarak tanıtılmıştır. Yesevî ile Hânî bu tür yozlaştırılmış anlayışlar yerine şeriat, tarikat ve hakikatın ferdi ve toplumsal mesuliyetlerin gereklerinin idame ve ikamesiyle mümkün olacağını, bu sebeple herkesin kendi görev ve sorumluluklarını yapmakla zahid, abid, sufi, mürid olabileceğini belirtmektedirler. Bu husus ise son derece önemlidir.

4.2.13. Vahdet-i Vücut Meselesi:

Tasavvuf erbabının şeriatin zahiri hükümlerine uymayan iddialarından olan vahdet-i vücut konusu akaid ve kelam âlimlerince

¹⁰⁷ Yesevî, a.g.e., (LXXVI/42).

¹⁰⁸ Yesevî, a.g.e., (LXXVII/42).

¹⁰⁹ Yesevî, a.g.e., (CIX/244).

¹¹⁰ Hânî, Newbihar, s. 14.

avam kesimi için tehlikeli görüldüğünden işlenilmesi hakkında çekimser davranılmaktadır.¹¹¹ Ancak tasavvuf ehli olup akaid metinleri yazan âlimler, bu konuyu işlemekten çekinmemekte, tam tersine açıkça savunmaktadırlar.¹¹² Ahmed-i Yesevî ve Ahmed-i Hânî de işte bu şekilde görüş beyan eden zatlardandır. Köprülü Yesevî'nin bu konudaki tavrını şöyle değerlendirmektedir: “Yesevîlik, hiçbir zaman ince ve derin bir panteizmin neşr ve telkinine çalışmamış olduğu gibi, onda, çeşitli kaynaklardan gelen muhtelif akîdelerin kaynaşmasından hâsıl olma bir takım fikir ve telakkîlere de rastlanmaz.”¹¹³ Bu nedenle gerek Yesevî, gerekse de Hânî olsun, onların vahdet-i vücud konusunda dile getirdikleri düşünceleri panteizm veyahut eşyanın tanrılaştırılması-tanrının eşyalaştırılması şeklinde düşünmek doğru değildir. Onların bu konuda söylediklerini İmam Rabbânî'nin dediği gibî şu şekilde yorumlamak gerekmektedir: “Hallâc-ı Mansur ve Ebu Yezid Bistamî'nin “Ben Hakkım” ve “Kendimi noksan sıfatlardan tenzih ederim” şeklindeki sözlerini tevhid-i şühûdî ile yorumlayıp şeriate muhalefetten uzaklaştırmak gerekmektedir. Yani onlar Şânı Yüce Hakk'ın dışında hiç bir şeyin varlığını göremeyince, içinde buldukları halin ağırlığıyla bu tür sözleri söylemiş ve Şânı Yüce Hakk'ın dışında hiç bir şeyin varlığını kabul etmemişlerdir. Buna göre “Hakk benim” sözünün anlamı “O hakktır, ben yokum” demektir. “Kendimi tenzih ederim” sözünün anlamı da söyleyenin kendisini tenzih etmesi değil, Yüce Hakkın tenzihidir.”¹¹⁴

148 | db

Bu hatırlatmayı yaptıktan sonra iki ârifin vahdet-i vücud konusundaki görüşlerine temas edelim. Yesevî konuyu Hallâc-ı Mansur ekseninde ele almaktadır:

Mansur dedi: Ene'l-Hak; erenler işi ber-Hak;

Mollalar derler na-Hak gönlüne yaman alıp.

Deme “Ene'l Hak” diye, kâfir oldun Mansur diye,

Kur'an'da budur diye, öldürdüler taş atıp.

Bilmediler mollalar Ene'l-Hakk'ın manasını;

¹¹¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 115. Bkz. Gazâlî, *Kimyâ*, 1/123; *İhyâ*, 1/88-89. İmam Rabbânî bu konuda şöyle der: “Yüce Mukaddes Tek Zatın dışındakileri yok kabul eden tevhid-i vücûdî, akla da şeriate de aykırıdır.” Rabbânî, *Mektubât*, s. 139.

¹¹² Bkz. Rabbânî, *Mektubât*, s. 138-141.

¹¹³ Köprülü, *a.g.e.*, s.115.

¹¹⁴ Rabbânî, *Mektubât*, s. 139.

*Kal ehline hal ilmin Hak görmedi münasip.*¹¹⁵

Hânî ise Allah'ı överken vahdet-i vücud görüşünü anımsatacak cümleler kullanmakta, fakat Yesevî kadar açık sözlü davranmamaktadır. İçinde yaşadığı dönemin ve bölgenin ilmî tedris ve tahsil yöntemi açısından bakıldığında, sanki “kal ehli” denilen zahiri ilimler ulemasının tepkisini üstüne çekmemek amacıyla çekimser ve tedbirli davranmıştır. O bu konuda şöyle der:

*Övünen ve nazlanan sevgili sensin,
Aşık da sensin fakat inlemeyensin*¹¹⁶
*Fayda veren de, faydalanılan da sensin
Murad eden ve murad edilen de sensin
Sevgilinin yüzündeki nur sensin
İnleyen aşıkın gönlündeki nar sensin.*¹¹⁷
*Sanki hepsi bir cisimdir sen cansın
Sanki hepsi bir şehirdir sen hansın.*¹¹⁸

Görüldüğü üzere her iki arif de meşreb ve anlayışlarının gereği olarak zahiri fıkıh mensuplarıncı tekfir edilen Hallâc-ı Mansur'u tekfir etmekten kaçınmışlar, Yesevî açık bir şekilde, Hânî de manasını kullanarak vahdet-i vücud düşüncesini savunmuşlardır. Ancak onların lafızlarının zahirinden hareketle “panteizm” anlamındaki bir vahdet-i vücud anlayışını benimsedikleri söylenemez. Tam tersine Kur'an-ı Kerim'deki esaslara bağlı olarak Halık ile mahluk arasındaki farka da dikkat çekmiş, böylece kainatın yüce yaratıcının nişanesi, tecelligahı ve onun zat ve sıfatlarının ayet ve delilleri olduğunu ifade etmişlerdir. Divân-ı Hikmet ile Mem u Zîn kitapları bir bütün olarak ele alındığında ulaşılabilecek kanaatin bu olacağını düşünmek mümkündür.

5. Sonuç ve Değerlendirme:

Ahmed-i Yesevî ve Ahmed-i Hânî Allah'ın veli kulu ve Hz. Muhammed'in aşığı olarak tanınan ve asırlardan beri iki Müslüman halk olan Türkler ve Kürtler içerisinde İslâm Dininin özümsemesini sağlayan tarihin rastladığı ender şahsiyetlerdendir. İkisinin en orijinal yanı, yaşadıkları zemin ve zamanın yaygın adetlerine muhâlif davranarak din dili haline getirilen Arapça ve edebiyat dili haline getirilen Farsça'yı çok iyi bilmelerine rağmen, İslâmî hakikatleri, içinde yaşadıkları ve ekmeğini yedikleri toplumun mahallî di-

¹¹⁵ Yesevî, a.g.e, (LXIII / 3-6).

¹¹⁶ Hânî, *Mem û Zîn*, s. 19.

¹¹⁷ Hânî, *Mem û Zîn*, s. 20.

¹¹⁸ Hânî, *Mem û Zîn*, s. 26.

liyle ifade etmeleri, böylece İslâm ile ilgili hakikatleri ve bilgileri kendi anladıkları dil ile sehl-i mümteni cinsinden şiirsel ve edebi üslup içerisinde dile getirmeleridir. Bunu yapmakla mensubu oldukları halkların asırlar boyunca Müslüman kalmalarına ve Hz. Ömer'den itibaren başlayan İslâmlaşma sürecinin tekâmül etmesine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Aynı zamanda bu önemli hizmetleri sayesinde dinin sadece ulema ve ilmi tahsil eden zümreler içerisinde kalmasını engelleyerek avam tabakasının ilgi alanına da girmesini, dinî bilgilerin halkın sosyal, siyasal ve bireysel yaşam alanı içerisine aktif bir unsur olarak yaygınlaşmasını, özümsemesini ve benimsenmesini sağlamışlardır. Böylece dinin, sadece medreselerde veya tekke ve zaviyelerde molla ve ahundlar ile sufi ve dervişlerin tekelinde kalmasına engel olmuşlar, geniş halk kitlelerinin de dinle haşır neşir olmasını sağlamışlardır. Başka bir ifadeyle dinin özünün sadece akıllarda değil, aynı zamanda kalp ve gönüllerde de yer edinmesini sağlamışlardır.

150 | db

İslâm Dünyasının birbirinden uzak iki ayrı merkezinde doğup yetişmiş iki büyük irfan abidesi arasında genel bir mukayese yapıldığında şu önemli sonuçlara varılmaktadır:

a. Her iki arif şiirlerinde sık sık Hz. Muhammed'in adını taşımakla gurur duyduklarını ifade etmişler ve bunun bir şefaate vesilesi olduğunu belirtmişlerdir. Buradan hareketle şu önemli gerçeği saptama imkânı doğmaktadır: Her iki şahsın adının "*Ahmed*" olması, bu şekilde ad koyma geleneğinin de İslâmlaşma sürecinden sonra başlamış olması, yetişmiş oldukları ve mensubu oldukları Müslüman toplumun dinî kimliği hakkında bilgi vermektedir. Peygamberimizden birkaç asır sonra birbirinden uzak iki ayrı bölgede O'nun adaşı olan iki zatın ismiyle O'na tevessül ettiğini, bu adı taşıdığından dolayı şefaate talip olduğunu gördüğümüzde, Hz. Muhammed'i hatırlatan bir ismin bile o toplumlar nezdinde ne kadar değer gördüğünü ifade etmektedir. Sanki iki mübarek ve muhterem şahsın üstündeki bir isim, o ismin asıl sahibi olan nebi ve resulden kalma birer hatıra olarak kabul edilmiştir. Eski tabirle söylersek "*isim, müsemmayı sahibu'l-isme bağlamakta*" ya da "*isim, müsemma üzerinde sahibu'l-ismi ihtar etmekte*"dir... İşte bu durum, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan tüm Müslümanların müşterek duygu ve davranışlara sahip oluşunun ifadesidir. Bu husus o toplum fertlerinin peygamber sevgisini, dinî inançlara bağlılığını, din büyüklerinin adlarını yaşatarak onlarla hemhal olma, onlar gibi olma duygusunu ifade etmektedir.

b. Her iki sufi, yaşadığı toplum tarafından büyük sevgi ve saygı gördüklerinden haklarında muhtelif rivayetler ve menkıbeler geliştirilip yarı efsanevi şahsiyetlere dönüştürülmüştür. Bu nedenle günümüzde türbeleri ziyaretgâh olarak görülmekte, dünyanın çeşitli yerlerinden onların mezarlarının ziyareti için seyahatler yapılmaktadır. Bu da hem Ahmed-i Yesevî ile Ahmed-i Hânî'nin halk nezdindeki konumunu göstermekte, hem de günümüzde bile dinî duyguların kabarıp muhafazası konusunda manevî nüfuzlarının devam ettiğini, hayatlarında olduğu gibi vefatlarından sonra da hem geride bıraktıkları eserleriyle, hem de manevî nüfuzlarıyla hala İslâm'a hizmet ettiklerini ifade etmektedir.¹¹⁹

c. Her iki âbid, Arapça ve Farsça dillerini iyi bilmelerine ve bu diller yaşadıkları dönemin revaçta olan dilleri olmasına rağmen eserlerini içinde yaşadıkları toplumun dilleri olan Türkçe ve Kürtçe ile yazmışlardır. Buradan da şu sonuç çıkmaktadır: Yesevî ve Hânî, çevre toplumlarının İslâmlaşması için o halkların dinî anlayıp içselleştirmesi için temel İslâmî mesajları mahalli dillerle ifade etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu da etkili olmuş ve Divân-ı Hikmet ile Mem û Zîn halk tarafından asırlar boyunca ezberlenip tekrar edildiği için onların içerdiği dinî mesajlar da halkın vicdanında yer edinmiş, geniş halk kitlelerinin İslâm'la olan irtibatının güçlenmesini sağlamıştır.

d. Her iki zatın şiirlerinde diğer bazı mutasavvıflarda görülen şatahat türünden ifadeler rastlanılmadığı gibi, şeriata zahirine aykırı düşen ve batın adı altında Kur'an ve Sünnet'e ters te'villerle tevîl edilen hususlar bulunmamaktadır. Bu da onların hakikat, tarikat ve şariat birlikteliğini, zahir ve batın bütünlüğünü savunduklarını göstermektedir. Yani her ikisi de şariat-tarikat birlikteliğini esas almışlardır. Şeriata aykırı tarikat anlayışı ile tasavvuf ve zühden arı kuru bir şariat düşüncesini kabul etmemişlerdir.

e. İkisinin şiirlerinde halkı iman konusunda şüpheye götürecek ve sahîh İslâm itikadına aykırı gelecek düşüncelere yer verilmemiştir. İki âlim de bir taraftan zamanın dehriyyun, zendeka, tabiiyyun gibi adlarla adlanmış inkârcı, ibahiyeci, gizli ve sinsî örgüt, cemaat, tarikat ve düşünce akımlarına karşı İslâm dininin Kitap ve Sünnete dayalı müşterek anlayışını savunurken, diğer taraftan da Şiilik, Mu'tezile, Cebriyye, Müşebbihe ve Müşebbihe gibi fırkaların yerine Ehl-i sünnet itikadını her vesileyle savunmuşlardır. Bu

¹¹⁹ Bkz. Esin, Emel, "Ahmed Yesevî Külliyesi", TDVİA, İstanbul, 1989, 2/162-163.

bağlamda Gazâlî ve Rabbânî gibi alim, arif ve mutassavıfların anlayışlarına benzer bir tavır sergilemişlerdir.

f. Her ikisi de sadece dinî konularla ilgili irşatlarda bulunmuşlardır. Aynı zamanda içinde yaşadıkları toplumun sosyal, siyasi, ekonomik durumları ile de ilgilenmiş, zamanının baskıcı ve zalim otoritelerine karşı halkı uyarmış, onların haklarını savunmuş, insanların sosyal ve siyasal sorunları konusunda muhtelif çözüm önerilerinde bulunmuş ve bu konularda da halkı yönlendirmişlerdir.

g. Hoca Ahmed-i Yesevî tarikat sisilesi olarak şu zatlara bağlıdır: Hz. Ebu Bekir, Selmân-ı Fârisî, İmam Ca'fer, Bâyezîd-i Bestâmî, Ebü'l-Hasan Harakânî, Ebû Aliyy-i Fâremedî, Yusuf-i Hemadânî, Şeyh Hoca Ahmed-i Yesevî.¹²⁰ Ahmed-i Hânî ise bir şiirinde Nakşibendiyye tarikatına bağlı olduğunu ifade etmektedir.¹²¹ Elimizde henüz Hânî'ye ait bir tarikat şeceresi olmadığından hangi zatlar aracılığıyla Şâh-ı Nakşibendî'ye mensup olduğunu bilmemekle birlikte, bu şiirinden hareketle Şâh-ı Nakşibend hazretleri itibarıyla şu silsile aracılığıyla Ahmed Yesevî ile birleştiğini görmekteyiz: Ebu Bekir-i Sıddîk, Selmân-ı Fârisî, Kasım b. Muhammed, İmam Ca'fer es-Sâdık, Ebu Yezîd Bistâmî, Ebu'l-Hasan el-Harakânî, Ebu Alî el-Faremedî, Şeyh Yusuf el-Hemedânî, Şeyh Abdulhâlık el-Gücdévânî, Şeyh Riwegerî, Mahmûd İncîr Feğnavî, Azîzân Alî Râmeyetnî, Muhammed Bâbâ Simâsî, Seyyid Emîr Gülâl, Pîr-i Tarîkat Cenâb Muhammed Bahâuddîn en-Nakşibendî.¹²²

Bu iki silsileye baktığımızda Yesevî ile Hânî'nin Yusuf-ı Hemedânî'de birleştiklerini görmekteyiz ki, bu da Türkiye'de 1000 senedir birlikte yaşayan Türk ve Kürtlerin manevî alandaki müşterek noktalarından birini ortaya koymaktadır. Zira Türkler Ahmed-i Yesevî'nin, Kürtler de Ahmed-i Hânî'nin manevî evlatları olduklarını ifade etmektedirler. Buna göre her iki kavim de Yusuf-ı Hemedânî ve daha yukarıdaki zatların manevî evlatları olarak "manevîyat kardeşleri" olmaktadır. Böylece Kürtler ve Türkler din kardeşliği, manevîyat kardeşliği, tarih-toprak-kader kardeşliği esaslarına bağlı iki Müslüman halk olarak da Yesevî ve Hânî aracılığıyla bu kardeşliklerini pekiştirmiş olmaktadır.

¹²⁰ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Osmanlıca'dan Çeviren Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1990, I, 391, 397.

¹²¹ Hânî, Ahmed, *Divân (Muhtelif Şiirleri)*, Molla Muhammed b. İsâ el-Beyâzîdî'nin El Yazması Nüshası, Doğubeyazıt, 1977, s. 9.

¹²² El-Beyâzîdî, Şeyh Yusuf, *Tuhfetu'l-İhvân*, Haz. Şeyh Mustafa Tanrıverdi, Şura Yay., İstanbul, 1996, s. 96.

h. Yesevî ile Hânî'nin eserlerindeki beyit ve hikmetlerinde, şiir ve mesnevilerinde vermek istedikleri temel mesajlar üzerinde düşündüğümüzde şu amaçları güttüklerini tesbit etmekteyiz:

- Ehl-i sünnet düşüncesini savunmak,
- Ehl-i bid'at sayılan mezheplerin muhalif görüşlerine karşı uyarıda bulunmak,
- İrfanî şiirlerin içine itikadî esasları yerleştirmek suretiyle tasavvuf-itikad birlikteliğini oluşturmak,
- Halkın anladığı dilden konuşarak temel dinî bilgileri benimsetmek,
- Halkın düşünce dünyasında Allah sevgisi, Peygamber sevgisi, sahabe ve raşit halifler sevgisini esas alan bir dinî düşünce yapısını oluşturmak.
- İman-amel-ihlas birlikteliğini vurgulamak,
- Dinî esaslar ve manevî değerler konusunda ifrat ve tefritten uzak dengeli ve tutarlı bir tutum geliştirip benimsetmek,
- Dinî esaslara bağlı olmak kaydıyla milli ve örfi realitelere inmek, onları kabul etmek, islamî bir çehreye kavuşturmak.

1. Bugün birçok akademik birimde her zat iki hakkında muhtelif çalışmalar yapılmakta ve bu çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Bununla birlikte iki büyük ârif, âbid, zâhid, âlim, mutasavvıf hakkında yeterli derecede çalışmalar yapıldığını söylemek mümkün değildir. Seyfullah Korkmaz'ın dediği gibi Ahmed Yesevî ve Hacı hakkındaki ilk ciddi araştırmaları Fuad Köprülü başlatmıştır.¹²³ Onun "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" ve benzeri eserleri bu alanda yapılmış bilimsel öncü çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Köprülü'nün başlattığı bu çalışmalar, hayli ileriye gitmiş olması gerekirken âdetâ olduğu yerde saymaktadır.¹²⁴ Aynı şekilde Ahmed-î Hânî hakkında da Kadri Yıldırım, H. Mem, Abdullah Varlı ve bazı yazarlar tarafından son on yıldan beridir yapılmış çalışmalar

¹²³ Köprülü'nün "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" adlı kitabı iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım tamamen Ahmed Yesevî'ye hasredilmiş olup 11-180 sahifelerinde geniş boyutlarıyla işlenmiştir. Hakkında bir çok makale ve sempozyum tebliğleri yazılıp sunulmasına rağmen bugüne kadar Yesevî'yi aynı veya benzer ilmi derinlikte ve bilimsel metod ve anlayışta Köprülü'den daha ileri seviyede işleyen yazarlarımıza rastlayamamaktayız. Bu vesileyle Üstad Köprülü'ye rahmet okumaktayız.

¹²⁴ Korkmaz, a.g.m., s. 326.

dışında bilimsel formatta yeterince çalışma yapıldığı söylenemez. Bu husus sadece günümüzde yazılan eserlerde geçerli olan bir durum değildir. İslam tarihinin ilk yıllarından günümüze kadar yaşamış olan İslam büyüklerinin biyografilerinin ve eserlerinin kolleksiyon halinde ele alındığı temel kaynaklara bakıldığında hem Ahmed-i Yesevî, hem de Ahmed-i Hânî konusunda göz doldurucu bilgilere rastlamak mümkün değildir. Nitekim yaptığımız araştırma ve taramalar sonucunda Zirikli'nin *el-A'lam*, Katip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zünun*, Taşköprüzade'nin *Şakaik-i Nu'maniyye* gibi eserlerinde Ahmed Yesevî ile ilgili bilgiye rastlayamadık.¹²⁵ Adı geçen bu kaynakların konusu, çerçevesi, sınırı zaman ve mekan unsuru açısından değerlendirildiğinde belki onların Yesevî ve Hânî hakkında bilgi barındırmaması normal görülebilirse de o kitaplarda adı geçen ve bu iki şahıstan önemli derecede etkilenen bir çok şahısdan bahsedilirken bir nebze de olsa bilgi verilebilirdi. Dolayısıyla biz Yesevî ve Hânî'nin yeterince araştırılmadığı kanaatini taşımaktayız. Bu nedenle araştırmacıların her iki zat hakkında muhtelif dallarda araştırmalar yapmalarına büyük ihtiyaç bulunmaktadır. Bu, sadece ilmî bir mesuliyet değil, aynı zamanda geçmiş medeniyetimizin emektarlarına ilişkin vefâ borcumuz, gelecek nesillerle ilgili görevimiz, içinde yaşadığımız toplumla ilgili sorumluluğumuzdur. Zira toplumumuzun ve İslâm âleminin sorunlarının çözümünde, özellikle de yeni nesillerin terbiyesinde bu iki büyük manevîyat önderini model alacak sistem ve şahıslara ihtiyacımız bulunmaktadır.

Kaynakça

- Alevî, Hâdî, *Durru's-Semîn Mukaddimesi*, (Can Dost, ed-Durru's-Semîn fi Şerhi Mem û Zîn içinde), Dâru Sîpirez, Duhok, 2006.
- Algar, Hamid, "Arslan Baba", *DİA*, İstanbul, 1991.
- Amedi, Zeynel Abidin, *Mecmeu'l-Enhar Fi Şerhi Nevbahar*, Diyarbakır., tsz.
- Atmaca, Ali, *Ahmet Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2008.
- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- Beyâzidî, Şeyh Yusuf, *Tuhfetu'l-İhvân*, Haz. Şeyh Mustafa Tanrıverdi, Şura Yay., İstanbul, 1996.
- Bice, Hayati, "Takdim", *Divân-ı Hikmet*, TDV Yay., Ankara, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem, "Hoca Ahmed-i Yesevî", *Yesevîlik Bilgisi*, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara, 2000.

¹²⁵ Bkz. Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevî", TDVİA, İstanbul, 1989, 2/159-161. Bu konudaki literatür hakkında geniş bilgi için bkz. Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 8-15.

- Celâli, Molla Musa, *Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Nubihara Biçûkân*, Sembol Yay., İst., 2011.
- Celâli, Molla Musa, *Mecmuatu'l-Fuyûzât*, İhvan Neşriyat, İst., 2012.
- Doskî, Tahsîn İbrahim, *Cevheru'l-Maânî Şerhu Divâni Ahmed el-Hânî*, Spirez Yay., Duhok, 2005.
- Eraslan, Kemal, "Ahmed-i Yesevî", *Yesevîlik Bilgisi*, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB Yay., Ankara, 2000.
- Eraslan, Kemal, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, TKB Yay., Ankara, 1983.
- Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevî", TDVİA, İstanbul, 1989.
- Esin, Emel, "Ahmed Yesevî Külliyesi", TDVİA, İstanbul, 1989.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Terc. Ali Arslan, Arslan Yay., İstanbul, 1993.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Kimya-yı Saadet*, Terc. Ali Arslan, Yeni Şafak Yay., İstanbul, 2004.
- H. Mem, *Mem û Zîn İdeal Memé Alan Destan Masal*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yay., İst., 2005.
- H. Mem, *Üçüncü Öğretmen Xânî*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yay., İst., 2005.
- Hânî, Ahmed, *Akida İmane*, Matbaa-i Erkan-ı İslâmiyye ve Askeriyye, 1337, İst.
- Hânî, Ahmed, *Divân (Muhtelif Şiirleri)*, Molla Muhammed b. İsâ el-Beyâzîdî'nin El Yazması Nüshası, Doğubeyazıt, 1977.
- Hânî, Ahmed, *Memu Zin*, Terc. Mehmet Emin Bozarıslan, Hasat Yay, İst., 1990.
- Hânî, Ahmed, *Nubihar*, Zeynel Abidin Amedî el Yazması Tıpkı Basım, Diyarbakır, tsz.
- Hasan, Nadirhan, "Arslan Bab ve Ahmed Yesevî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 24 (2009/2), s. 1-10.
- Hasan, Nadirhan, "Divân-ı Hikmet'in İstanbul'daki Bir Nüshası Hakkında", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2, (Haziran 2009), ss. 79-82.
- Hasan, Nadirhan, "Yesevîliğe Dair Bazı Kaynak Eserler Hakkında", *Turkish Studies International Periodical for The Languages*, Volume: 4/2, Winter: 2009, ss. 619-633.
- Kam, Ferid *Vahdet-i Vücut*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2000.
- Kandemir, M.Yaşar, *Şifa-i Şerif Şerhi*, Tahlil Yay., İstanbul, 2012.
- Kayserî, Davud, *Vahdet-i Vücut Felsefesi*, Terc. Mehmet Bayraktar, İFAV Yay., İstanbul, 2012.
- Korkmaz, Seyfullah, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Velî", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Yıl: 2001, ss. 325-355.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara, 1993.
- Lâyûrî, Gulam Muhammed b. Müftî Rahîmullâh Kureyşî el-Esedî, *Hazînetu'l-Asfiyâ*, (Yesevî, Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Kazan, 1904'den naklen).
- Özköse, Kadir "Ahmet Yesevî ve Divân-ı Hikmet", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Haziran, 2006, yıl: 7, sayı: 16.
- Özervarlı, M. Sait, TDVİA, "Şeyh Ahmed Hânî" Maddesi, TDV Yay., İstanbul, 1997.
- Rabbânî, İmam Ahmed b. Abdullah es-Serhendî, *Mektubat*, Terc. Metin Zirek, Yeni Şafak Yay., İstanbul, 2006.
- Şevkî, el-Hâcc Hasan, *Terceme-i Divân-ı Ahmed Yesevî*, Hürriyet Matbaası, İstanbul, 1327.
- Tosun, Necdet, "Ahmed Yesevî'nin Menakıbı", *İLAM-Araştırmalar Dergisi*, c.III, s., Ocak-Haziran 1998, ss.73-81.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Osmanlıca'dan Çeviren Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1990.
- Yesevî, Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Hz. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara, 2010.
- Yesevî, Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Sn. Petersburg Tipo-Litografiya Imperatorskogo Universiteta (Çarlık Üniversitesi Yayınları), Kazan, , 1904.
- Yıldırım, Kadri, *Ehmede Hânî'nin Fikir Dünyası*, Akyad Yay., 2011.
- Yıldırım, Kadri, *Eqîdeyâ İmâné*, Avesta Yay., İst., 2008.

- Yıldırım, Kadri, *Nubehârâ Biçûkân*, Avesta Yay., İst., 2008.
- Yoldaş, Kazım, "Ahmed Yesevî'nin Dinân-ı Hikmet'inde Peygamber Sevgisi", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 1, sayı: 5, (Ocak-Haziran 2010), ss. 59-79.
- Zernûkî, Sûfî Muhammed Dânişmend, *Mir'âtu'l-Kulûb (Nasayih-i Ahmed Yesevî Risalesi)*, (?) Kütüphanesi, El Yazması Nüshası, Kayıt No: 1622-38.

